

ЄВГЕН ОВСІЮК

НЕЗАТЕРТІ СЛІДИ

1997 р.

Євген ОВСІЮК

НЕЗАТЕРТІ СЛІДИ

Серія книг
«РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ»

м. Рівне
Видавництво «Азалія»
Рівненської організації
Спілки письменників України
1997

Після підписання в Москві 23 серпня 1939 року договору між Німеччиною та Радянським Союзом про співробітництво і ненапад та секретних угод до нього щодо розподілу сфер впливу в Європі між Москвою та Берліном Німеччина 1 вересня 1939 року напала на Польщу. А трохи згодом радянські війська вступили на територію західних областей України, які від першої світової війни знаходились під Польщею.

На той час мені виповнилось п'ятнадцять років. Проживав я тоді зі своїми батьками в селі Спасів Здолбунівського району (на той час Мізоцького) Рівненської області, недалеко від лісу і залізниці, котра тягнулась до Мізоцької цукроварні. Коли німці напали на Польщу, то на цій залізниці поляки у лісі замаскували військовий ешелон з охороною. Ми, хлопчаки-підлітки, туди ходили з цікавості. Одного разу, в неділю, ми, четверо юнаків, йшли до Мізоча на звукове кіно, яке в той час було великою радістю. Стежка до Мізоча, по котрій ми йшли, пролягала попри залізницю, де був замаскований той військовий ешелон. Польські жовніри зупинили нас і розпитали, куди ми йдемо. А на підході до Мізоча назустріч нам бігли такі ж, як і ми, юнаки і радили нам не йти в Мізоч, бо там є якісь чужі танки. Ми, налякані, повертаємося назад додому. Коли пробігаємо повз ешелон з охороною, то жовніри нас знову зупиняють і запитують: "Що сталося, хлопці, чим ви налякані?" Я відповідаю, що в Мізочі є якісь чужі танки. Один із жовнірів каже нам: "Не бійтесь, це радянські війська йдуть нам на допомогу". І з радістю викрикує: "Віват! Віват! Завтра будемо в Берліні". В цей час над ешелоном пролетіли два літаки.

Ми, хоч і молоді ще були, але відчули небезпеку і швидко втікаємо додому. Вдома довідуюся від сусідів, що в нашому селі Спасів уже теж є радянські танки. Я біжу далі в село, щоб побачити їх. Це ж так цікаво для підлітків. Прибігаю і бачу, що люди дійсно радісно розмовляють з танкістами, що “брати” прийшли нас визволяти з-під польського ярма (так танкісти роз’яснювали людям).

Враз у мене виникає думка: а що ж то зараз робиться на залізниці? І я з цікавості знову вертаю туди. Аж тут — кулеметна черга. Зі страху падаю на землю. Але далі — тиша. Я встав і побіг до ешелона. Підбігаючи, бачу, як люди із сусідніх сіл — Волиці і Замлинь — уже нишпорять по вагонах. Польських жовнірів уже нема, їх полонили радянські вояки.

Бачу, як радянські солдати розбивають польські вагони, все звідти викидають і кричать: “Люди, беріть — це ваша праця, ваші мозолі!” А в вагонах була військова одежа, взуття і інші речі. Люди розбирають хто що може. Один із танкістів дає чергу із кулемета понад головами людей — ті в паніці все кидають. А солдати сміються. До вечора всі вагони були розграбовані і люди розійшлися по домах. Через деякий час в нас була встановлена радянська влада.

Приїхали агітатори з Мізоча і кличуть людей на мітинг — вибирати управу і голову села та агітувати селян, щоби все здавали і організовували колгоспи — колективні господарства, вихваляючи, яке це добро жити під зорею радянської влади. Але люди вже із розповідей трохи знали, що то за “добро” ті колгоспи. Отож здебільшого відмовчувалися. Минав час. Якось батько і каже мені: “Іди, синку, вчитись на шевця. Бо час нині дуже неспокійний, з усього видно, що легко не буде. Різні чутки ходять. А спеціальність за плечима носити не треба”. Я послухав батька і пішов вчитись на шевця в сусіднє село Замлинь, де тато договорився з добрим фахівцем в цій справі — Янчевським.

У Янчевського проживала сім'я біженців із Польщі з міста Познань, яких евакуювали на Волинь і тут розмістили по квартирах. В сім'ї біженця залишилося дві доньки, а син загинув, коли був наліт на Познань. Я, очевидно, чимось нагадував біженцеві його сина і він мене зразу полюбив і звав своїм сином. Як встановилась радянська влада, то цим біженцям було дозволено повертатися додому і він мене підмовив їхати з ним в Познань. Не довго думаючи, я дав згоду, що прийду на станцію Озеряни, де буде формуватись їх ешелон. Я домовився зі своїм дружком Миколою Кругликом і потайки від батьків ми раненько в указаний день і час вирушили на станцію Озеряни. Але, не доходячи до станції, мій товариш чомусь передумав і заявив мені, що не поїде і повернувся. Я деякий час постояв в нерішчості і теж повернувся додому.

Про цей мій намір ніхто нічого дома не знав. Я успішно закінчив своє навчання у шевця і деякий час працював вдома. Згодом народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) розпочав виявляти непокірних і нелояльних до радянського ладу людей і тих, які не хотіли добровільно вступати в колгосп. До нелояльних зараховували і тих, хто мав когось із сім'ї за кордоном. В нашій сім'ї старший брат Максим теж був за кордоном, тому і наша сім'я потрапила в так звані "чорні списки" на виселення.

В 1940 році НКВС арештувало моїх двох двоюрідних братів, спочатку Степана, а пізніше — Олександра, доля яких довгий час не була відома. Лише недавно вдалося встановити, що один з них розстріляний в Рівному, другий — загинув у таборах Сибіру.

В квітні місяці 1941 року мене і інших шістьох юнаків із нашого села направляють на фабрично-заводське навчання (ФЗН) в Здолбунівський цементний завод. Спочатку нас направили в Мізоч на медогляд. Мене залишили прооперувати чиряк, котрого я мав на шиї, а інших шістьох

відправили в Здолбунів. Проте я від операції відмовився і ввечері втік додому. Працювати на цементному заводі я не хотів.

У травні місяці 1941 року батькові стало відомо, що наша сім'я, як неохайна, є в списках на виселення в Сибір, до чого ми уже готувалися. В червні місяці 1941 року всіх допризовників Мізоцького району викликали в неділю в Мізоч у військкомат на мітинг, в тім числі і мого старшого брата Василя. Я зі своїм товаришем Андрієм теж пішов на цей мітинг із цікавості. Коли оголосили про закінчення мітингу і всі почали розходитися, звідки не візьмись — військові на мотоциклах, повертають усіх назад для дуже важливого повідомлення. А в повітрі чуємо якісь неймовірні звуки, наче небо говорить. Як тільки нас повернули, тут же повідомили, що німці зірвали договір і без оголошення війни бомбардують наші міста, фабрики і вузлові залізничні станції. Тут же чуємо вибухи бомб і в повітрі бачимо клуби чорного диму. Це вже німецька авіація бомбардує Здолбунівську вузлову станцію. Люди, почувши це, стали втікати в паніці із Мізоча додому. Ось чому нашу сім'ю більшовики не встигли вивезти в Сибір. З нашого села вивезли лише сім'ю Семенюків із семи душ, з котрих повернувся тільки один, який в той час був дитиною, інші з холоду і голоду загинули в Сибіру.

Через кілька днів у нас вже були німецькі війська, які наступали з заходу, а більшовики відступали на схід. Із нашого села Спаськ відступаючі радянські війська забирали юнаків і коней, тому народ втікав хто з чим міг. Батько теж порадив мені сідати на коня і втікати разом з людьми.

Коли німці побачили, що цивільний народ втікає з худобою, дітьми, хто з чим може, вони зупинили втікачів. Серед людей знайшовся один чоловік, котрий розумів німецьку мову і роз'яснив німцям чого народ втікає. Німці дали команду людям сісти на землю і чекати розпорядження.

Два німецькі мотоциклісти взяли того чоловіка, що трохи розумів по-німецьки, і поїхали з ним розвідати, що там діється. Незабаром повернулися і повідомили людям, що можна повертати додому, що там уже советів немає.

Після приходу німців люди зраділи, що не буде колгоспів і виселення в Сибір. В той час гітлерівці ставилися до українців по-людськи. 30 червня 1941 року була проголошена у Львові Українська держава. Пам'ятаю, як до нашого села приїжджала мати колишнього президента Закарпатської України — Волощина на посвячення українського національного жовто-блакитного прапора. В нашому селі в цей період створюється організація юнаків, в якій я брав активну участь. Старший мій брат Василь поступає у військовоє формування "Січові стрільці". Проте незабаром Гітлер зраджує Україну і українців, відмовляє у визнанні державності. Тому всі патріоти, хто міг, зі зброєю пішли в ліси. Так в 1942 році на виконання наказу ОУН створюється на Волині Українська повстанча армія (УПА) і підпільна організація, в якій я беру участь. Працюючи зв'язковим, я отримую добре загартування і досвід підпільної роботи.

В 1942-1943 роках організація посилає мене на підпільний вишкіл, який тривав приблизно 3-4 місяці. В той же час ми вивчаємо історію України, навчаємось поводитись із зброєю.

В 1943 році мене посилають на підпільну роботу в район по господарській частині, тобто заготовляти для відділів УПА продукти, одяг, спирт для виготовлення ліків тощо. За відмову Гітлера надати Україні державність УПА завдавала відчутних ударів німцям і вони стали слабнути в силі. Це швидко помітили німецькі союзники і почали масово дезертирувати з війська. Угорці вели з УПА переговори, щоб їх вільно пропускати в Угорщину, за що вони віддавали свою зброю для УПА.

В січні 1944 року мені було доручено доставити секретні документи за призначенням за дуже-дуже небезпечних обставин. Я мусив пересікати головну дорогу, по якій відступали німецькі моторизовані війська. Для виконання завдання я мав добру пару коней, запряжених в сани. Цілий день я вичікував зручного моменту і аж надвечір таки діждався. Коли відступаюча німецька колона на хвилинку зупинилась, я, ризикуючи життям, проскочив через маленький інтервал між військами. Як тільки проїхав, німці відкрили вогонь по мені, але вже було пізно, мене захистив ліс, який був поруч. Доручення було виконано. Після цього я одержав нове доручення — організувати збройну боївку і підготувати молодь села до лав УПА. Я організував таку боївку із 15-ти юнаків, але зброї в нас не вистачало. Ми мали лише один автомат “ППШ”, два кріси (гвинтівки) і два обрізи (це обрізані кріси).

Березень 1944 року. Лінія більшовицького фронту посунулася вперед, а за нею рухалася кінна валка підвід. На кожній підводі було лише по одному солдату з крісом. В нас народжується задум добути зброю в них. Ми вибрали найбільш підходяще місце — на повороті, де дорога йшла під самим лісом — і із засідки зненацька вискакуєм, зупиняєм підводи і по нашій команді солдати з переляку піднімають руки вгору. В такий спосіб ми “позичили” в доблесних червоноармійців дванадцять крісів, аmunіцію і заховалися в лісі, згодом благополучно зі зброєю повернулися в село. Через кілька днів більшовики оголошують мобілізацію в армію. Але молодь вже нами була підготовлена і всі юнаки пішли в УПА.

Ми мали свою зброю, тому нас зразу ж призначають в бойову сотню Мирослава, в курінь Довбенка, в з’єднання Ясена. Ми захищали свій народ від більшовицьких грабежів. Наше з’єднання розташувалося в гурбенських лісах на Рівненщині, але ще далеко не всі бійці були озброєні. Хтось

доніс на нас енкаведистам. В пасхальні дні 1944 року в квітні місяці вночі енкаведисти зненацька нас атакували. Наша сотня стояла тоді в селі Обгів, святкуючи Паску. Коли о п'ятій ранку нас атакували, сотня відступила в ліс, а я зі своїм роєм (підрозділом) змушений був відступити в вільшиновий гай в протилежний бік між лісом і селом. Добре замаскувавшись, зайняли оборону і зразу ж послали зв'язківців в ліс з донесенням про те, де ми знаходимось. Незабаром одержую умовний знак про наш наступ, бо більшовики проводять грабунки в селі. Я наказав приготувати ручні гранати, але без команди вогонь не відкривати і роз'яснив своїм бійцям наше завдання. З лісу будуть наступати наші, а ворог обов'язково буде розраховувати на захист в цьому гайку і тоді ми зустрінемо його гранатами і шквальним вогнем. Саме так і сталося. Ворог поніс важкі втрати і в паніці втікав, покинувши награбоване майно. На третій день після цього нас атакували танками. Пару танків ми підбили, вони спалахнули і перестали рухатись. Нас обстрілювали з артилерії і гранатометів, але в ліс ми їх не пустили. Бій тривав цілий день. На ніч ворог відступив від лісу, а ми перегрупувались і теж відступили вглиб лісу.

Я вже зі своїм роєм в сотні Широкого. На наступний день нас знову атакували танки на Гурбах, де ми виводимо із ладу п'ять танків. І енкаведисти на ніч знову відступили. Після цієї атаки кілька днів ворог нас не турбував. За кілька днів ми опинились на Остріжчині і вирушили звідти в напрямку поліських болотистих лісів. Розвідка наша донесла, що на річці Случ, котру нам треба переходити, енкаведисти зірвали міст. Ріку можна перейти тільки вбрід або по шлязах Моквинської паперової фабрики. Але на шлязах більшовики приготували засідку. Вночі дві сотні наших бійців перейшли ріку вбрід, зайшли ворогу в тил і зненацька напали на нього. В тому бою обійшлося без жодних втрат з нашого боку. Згодом ми розташувалися в болотистих лісах району Білки,

де й були оточені великою силою війська. Ми билися там цілих два тижні. Там загинув мій курінний Довбенко. Курінь прийняв мій приятель Залізо. Ми, знесилені, голодні, зайняли кругову оборону і з дуже поріділими рядами готовились до прориву кільця. В ніч з п'ятого на шосте травня 1944 року Залізо підходить до мене і каже: "Друже Бравий (мій псевдонім), сьогодні ми мусимо на світанку прорвати більшовицьке кільце і вивести поранених в безпечне місце. Ти мусиш із своїми героями йти перший на прорив. Це моє прохання і наказ!" Ми попрощалися і зайняли свої бойові позиції. В зазначений час о 4-ій годині ранку ми підібралися, зненацька кинулися в атаку, на що ворог не розраховував, оскільки весь час йшов у наступ, а ми лише оборонялися. Кільце було прорване, хоч і з великими втратами як для нас, так і для ворога. З мого рою загинули майже всі стрільці, лишився в живих тільки я і стрілець Павло, і то поранені. Тут загинув мій рідний брат Нікандр (другий мій рідний брат Василь теж загинув в бою з німцями в 1943 році). В цім бою-прориві ворог в паніці відступив. Це дало нам змогу відправити всіх поранених по домах. Перед тим, як відправити поранених, я пішов на прощання зі своїми вбитими бойовими друзями і братом. По дорозі мене зупинив командир, який сидів під деревом, розглядаючи трофейні папери. Він запитав: "Куди ви, друже, йдете?" Я відповів, що йду попрощатися зі своїми бойовими побратимами і рідним братом. Командир мені каже: "Я вам співчую, розумію. Але ви поранені, отож прошу: ідіть на збірний пункт, звідки будуть відправляти всіх поранених". Я повернувся на пункт і там мені Залізо сказав, що то був сам Еней, котрий і командував проривом кільця. Нас, поранених, групами по 10-15 бійців відправляли по своїх домівках, тому що в відділах не було можливості для лікування і весь час нас переслідували енкаведисти. Поскільки я був поранений в руку, то мені було доручено

дивитись за порядком у своїй групі. Ішли ми ночами, а вдень маскувались у лісах, кущах, де як приходилось — голодні, не миті і вошиві. Першу ніч пройшли манівцями і над ранок зупинилися в невеличкому ліску. Наказав нікому нікуди не показуватись, а сам пішов у розвідку. Недалеко від цього ліска побачив хату. Підповз ближче, прислухався, все ніби тихо. Бачу через вікно, хтось в хаті порається. Підповзаю тихенько до хати і заходжу в сіни. Нараз відкриваються двері з кімнати і виходить середніх літ жінка. Побачивши мене, злякалася, але зрозуміла, що я із своїх та ще й поранений, заломила руки і каже: “Боже, синку, тож повне село більшовиків!” Я відповів: “Тітонько, будь ласка, дайте хоч шматочок хліба!” В цей момент прибігає дівчина 13-14 років і, побачивши, що я розмовляю з її матір’ю, каже: “Мамцю! Більшовики поспіхом виходять із села, вони вже сюди не прийдуть. Мабуть, і наш Вася в такому стані, якщо ще живий!” Тут же допомогла мені зняти верхній одяг, пішла на подвір’я, трохи витрясла воші, помогла мені вмитися. Вони нагодували мене вареною капустою і дали ще дві хлібини, бо я сказав, що нас є десятеро і всі поранені. Я попрощався з ними і пішов. Друзі трохи підкріпились, повеселішали і надвечір рушили знову в дорогу. Місцеві жителі нам в усьому допомагали. На четверту ніч об одинадцятій годині вечора я добрався додому. Зустріла мене мати із плачем: “Боже, живий! А деж твоя ліва рука, що рукав пустий? Нема?” Та є, мамо, — відповідаю, — але поранена”. І показав свою підвішену руку. Тут і батько надходить, запитує: “А де ж Нікандр?” Жаліючи матір, я відповів, що залишив його ще живим. Мати уважно подивилася на мене і каже: “Ой, чує моє серце, що його нема в живих! Та й люди розказують, яке там на Поліссі пекло було. Що більшовики вас там оточили і всіх перебили”. Я собі подумав: дійсно “земля повниться чутками”, люди про все знають і переказують. Правду каже мати, то було

дійсно пекло і багато з нас там полягло. Лише декому пощастило. І нам ніхто нічим не допомагав, що здобули в бою з ворогом — тим і воювали. І навіть добре воювали! Вдень билися, а вночі хоронили полеглих і підбирали трофейну зброю, амуніцію, щоб наступного дня знову було чим боронитись. Дуже важко нам приходилося, але ми вірили, що переможемо зло.

Вдома почалося підземне лікування і життя. Лікувався примітивними саморобними ліками із трав. Переховувався в земляному бункері, з якого тільки інколи виходив вночі подихати свіжим повітрям. Показатись людям не можна було, тому що енкаведе уже встигло навербувати своїх агентів-сексотів, які доносили їм про все і всіх. Енкаведисти дуже часто робили облави, шукали скрізь бандерівців. Я лікувався в бункері приблизно 6-7 місяців. Коли вже відчув, що можу тримати зброю в руках, знову відновив підпільну роботу по постачанню для армії УПА продуктів харчування, одягу, взуття, спирту для ліків тощо.

В той час КГБ ще більше активізувало свою провокаційну діяльність. Знаходили слабодухих, які під впливом брехливих обіцянок ставали зрадниками. На наше село Спасів, яке було одним із найбільш дисциплінованих, КГБ звернуло особливу увагу.

Таким стукачем у нашому селі Спасів стала молода дівчина 14-15 років, колишня наша зв'язкова Віра, котра багато знала і продала дорогих нам людей із проводу. Під час облави ця ж Віра показала КГБ секретний бункер із трьома підпільниками із проводу. Коли більшовики оточили місце, де знаходився бункер, і відкрили добре замаскований вхід до нього, то підпільники (Кирило, Харитон і третього імені не пам'ятаю, а псевдо "Ярема") зрозуміли, що їх зрадили. Вони відстрілювалися до останнього патрона і, накінець, викинули білий прапор, що нібито здаються. КГБісти зрадили і дали можливість їм

вийти із бункера на поверхню. Вони вийшли з бункера, співаючи “Ще не вмерла Україна”, вийшли із гранатами в руках і підірвали себе, не давшись живими в руки чекістам, котрі з люті порубали їх мертві тіла і кинули в колодязь, а бункер підірвали. В той же день зрадники видали і мого курінного “Залізо” і інших партизанів. Проте ні один не здався їм живим. В ту ж ніч я із своїм напарником — “Байдою” — вийшов із свого бункера. До ранку ми вирили інший бункер в лісі, де вдень переховувалися, а вночі виконували підпільну роботу. Через кілька днів чекісти знайшли наш отой попередній бункер. Побачивши, що він порожній, заклали туди міну і підірвали його, а батька і матір сильно побили за те, що переховували “бандитів”. В таких, винятково важких і небезпечних умовах ми працювали до 1945 року. КГБісти буквально ходили за нами по п'ятах. Писали різні записки типу: “Нічого вам не буде, тільки здавайтеся!” і залишали в хаті “Байди”. Від командира відділу УПА Крука я отримав секретне повідомлення, що мій напарник — “Байда” працює на два боки. Це мене дуже здивувало, оскільки я з “Байдою” працював нерозлучно. І я зрозумів, що це є КГБістський прийом посіяти недовіру між нами. Я відповів Крукові, що це швидше провокація, проте дещо насторожився. Майже кожний день КГБісти були в домі “Байди” і залишали цибульки, обіцяючи золоті гори, тільки щоб ми здавалися: причому не чіпали його дружину з восьмирічною донькою, щоби і в такий спосіб посіяти недовір'я. Будинок “Байди” знаходився недалеко від лісу і ми мали умовні знаки, спостерігали за будинком із дерева з лісу і в такий спосіб орієнтувалися в обстановці в селі.

Одного разу після візиту КГБістів до будинку “Байди”, вже після опівночі, ми обережно направлялися до хати “Байди”, щоб дещо взяти з харчів і розізнати, що діється, коли почули підозрілий лай Байдового собаки і якесь

шарудіння. Для безпеки залягли в глибоку борозну на зораному полі. Стояла вже глибока осінь і були дуже темні ночі. Притаївшись в борозні, мабуть, з годину прислухалися, коли чуємо, хтось іде. Подумали, що це КГБісти. Домовились між собою, що якщо це чекісти і вони помітили нас, то підпустити їх на близьку відстань і кинути гранати, а тоді відкрити автоматний вогонь, але живими не здаватися, але, слава Богу, вони пройшли стороною у напрямку села, не помітивши нас. Ми ще лежали трохи, прислухаючись. Коли стихло все, обережно підходимо ближче до хати, як нам назустріч вибігає собака “Байди”. Ми зрозуміли, що нікого чужого в домі немає. Підійшли до хати, умовно постукали, дружина “Байди” відкрила нам двері, не засвічуючи лампи, й напівмертва каже: “Боже мій! Тільки що були знову. Он на столі записка!” Я присвітив ліхтариком і прочитав, не беручи записку в руки. В ній одне і те ж. Взяли ми, що нам потрібно було, і пішли знову до рідного лісу, бо в селі залишатись було небезпечно.

Перед Різдом 1945 року отримуємо від “Крука” розпорядження: “Приготуйтеся, прийду зі своїм відділом в село на Різдво!” Але 5 січня чекісти знову були в селі і ранили одного із наших підпільників — Мартіяна, якого не впіймали, бо він зумів заховатися. Ми про це довідались і ввечері нас п'ятеро пішли відшукати його. Один наш підпільник — Андрій — по дорозі каже: “Я маю потребу про себе. Ви йдіть помалу, а я вас дожену”. Якраз впав на землю невеличкий сніжок. Ми, ідучи, обговорювали свої справи, але вже той час, що Андрій повинен би нас наздогнати, давно минув. Вертаємось, розглядаємось по сторонах — нема нашого Андрія! Виникла підозра, що щось сталося. Ми його тоді так і не знайшли і цю неприємну звістку негайно передали для “Крука”, щоби був пильним. А самі, четверо, пішли, розшукали за допомогою місцевих людей нашого пораненого колегу, зробили йому перев'язку,

поселили в бункер і забезпечили догляд за ним.

Із 6-го на 7-е січня 1945 року ми всі четверо: я, “Байда” (наш старший), “Антон” і “Петро” (з хутора Херми) чекали “Крука” з відділом. О 4-ій ранку чуємо підозрілий гавкіт собак зі сторони лісу. Ми подумали, що, мабуть, наші йдуть. Але “Байда” каже нам: “Друзі, в мене щось дуже важко на душі, щось серце відчуває недобре, пішли краще в ліс, щоб люди не потерпіли через нас!” Тільки ми стали виходити з села в напрямку лісу, як бачимо, ідуть ланцюгом солдати. Ми назад в село, а нас уже від села відрізали. Ми в протилежний бік, по нас відкрили вогонь, ми попадали і по-пластунськи, хто куди, бо вже зрозуміли, що ми в пастці і тут, очевидно, прийде нам кінець. В ту ж мить в мене майнула думка — я ж маю декілька секретних “трипсів” (підпільні цидулки), котрі не повинні попасти ворогові. Зриваюсь на ноги, встигаю добігти до будинку Піхуна Андрія, котрий мав в коморі під підлогою криївку (схованку). Господар впустив мене до неї і замаскував вхід. Я негайно зарив в схованці в землю всі свої папери, коли чую на подвір’ї є вже чекісти і кричать до господаря: “Ти переховуєш бандита, як не видаш його, запалимо хату разом з тобою і сім’єю!” Господар з переляку показав вхід в криївку-схованку і відкрив вхід. Більшовики стали кричати, щоб я вилазив. Однак я не виходив. Раптом чую сильний вибух і зразу відчуваю, що задихаюсь. Коли прийшов до пам’яті, то був уже на подвір’ї і весь мокрий (мабуть, відливали водою) і наді мною стояли два солдати. Тут-же надійшов офіцер, завели мене до хати, посадили на стілець, нічого не кажучи мені. Офіцер переглядав закривавлений кишеньковий блокнотик. Я зразу впізнав, що це блокнотик “Байди” й зрозумів, що мої друзі загинули. Офіцер переглянув блокнотик, заховав його в польову сумку і запитав мене, як я почуваюся? Я нічого не відповів, бо був в стані шоку, а він тоді і каже: “Нічево, запойош!” Тут же

повів мене до мертвих моїх друзів: “Байди”, “Антон”, “Петра” і запитав мене: “Хто ви є і що тут робили?” Я до такого запитання був готовий, бо добре знав, що будуть обов’язково про це питати, і відповів: “Ми з УПА”. Говорити не можна було, що ми із підпільників, бо це потягло б за собою інших. Після цього завели мене в хату, де мешкала жінка, випровадили її із хати, а мені влаштували допит з тортурами. Моє тіло було все чорно-синє від катувань.

Наглумившись досхочу наді мною, однак так і нічого не добившись від мене, офіцер-садист наказав двом солдатам відправити мене на збірний пункт. Конвоїри завели мене на сусіднє подвір’я, наказали мені зняти взуття і одяг. Я подумав, що мене розстріляють: ну і слава Богу, швидше закінчаться мої муки. Я роздягнувся, дали команду лягти обличчям вниз. Коли я ліг, чую голос офіцера: “Я вам приказал отправить его на сборный пункт, сейчас же одеть и отправить!” Солдати змушені були повернути мені все, я одягнувся і повели мене на збірний пункт. Тут уже було багато молодих хлопців і дівчат по 14-15 років, в тім числі і моя 14-літня сестра Марія. Сидячи тут, я з’ясував, що нас видав вищезгаданий “Андрій”.

Чекісти в ту різдвяну ніч оточили села Цурків, Спасів і Кунин, залишивши лише вузький прохід, через який міг би ввійти в село Спасів “Крук” зі своїм відділом УПА. Але “Крука” вчасно попередили про небезпеку і він не попав у цю пастку, де жертвою впали моїх троє друзів, а мене, четвертого, Бог залишив і далі на муки. Під вечір під конвоєм нас чоловік 100-150 повели пішки в Мізоч. В дорозі ті два солдати, котрі роздягали мене, все таки здерли з мене мої добрі чоботи, дали мені взамін свої рвані старі черевики. Аж тут я зрозумів, чому тоді вони мене роздягали: їм сподобалися мої чоботи і сині штани.

Нас усіх привели в Мізоч і розселили на ніч разом хлопців і дівчат по старих льохах, де колись євреї зберігали яблука.

Наступного дня вранці всіх вигнали в туалет, зробили перевірку і відокремили хлопців від дівчат. Їсти нічого не давали, аж поки з дому родичі не принесли передачу. В наступні ночі були допити і тортури. Допитував мене вищезгаданий офіцер — його прізвище Белкін. Цілий місяць він вів нічні допити і тортури, від чого все тіло було в ранах і в струпах. Белкін дуже брутально поведився зі мною, вимагаючи підписати такий протокол, який йому хотілося. Врешті-решт я не витримав цих тортур і вимушено підписав сфабрикований Белкіним протокол. Після цього мене кілька днів не турбували.

Одному із в'язнів якимсь чином вдалося роздобути гральні карти і він гадав нам у камері. Я в це не вірив, але з цікавості попросив його погадати і мені. Розклавши карги, він мені сказав: "Бережися чорнявого чоловіка, бо він тебе продасть!" Я цьому не надав особливого значення. Однак невдовзі відкриваються двері нашої камери і впускають чоловіка. Я дивлюся — це наш сільський чоловік — Прохор. На моє запитання: "Як справи?" він відповів, що дуже погано. Я йому розповів, що слідство в моїй справі вже закінчене і я вимушено підписав протокол. І коротко розповів йому, що вони знають, а що ні. Думаю, що і його обов'язково будуть розпитувати про мене як односельчанина. Незабаром відкриваються двері і Прохора кличуть на допит. Я встигаю шепнути йому на вухо: "Вважай, не проговорися!" Проте він до нас в камеру не повернувся. В мене майнула думка, що Прохор дійсно "чорнявий". Наступного дня мене викликали на повторний допит. Белкін мені зразу і каже: "Покажи мені свої руки!" Мені стало зрозуміло, що Прохор мене видав і я без спротиву показав свою поранену руку і розказав, що поранений був у бою. Прохор знав, що я був поранений, проте не знав де і коли. Щоб уникнути нових тортур, я змушений був підписати доповнення, яке Белкін вніс у протокол на цьому допиті. Через кілька днів нам в

камері стало відомо, що Прохор вже вдома, що він ніби утік. Про такі втечі мені було відомо ще до мого арешту. Це означало, що Прохор погодився на співпрацю з КГБ і вони йому зробили імітовану втечу.

В сусідній камері сиділи наші дівчата-в'язні. Ми з своєї камери зробили в куті дірку, через яку переговорювалися з ними. Одного разу, після втечі Прохора, я почув плач в камері дівчат. Я підійшов до дірки-телефона (так ми називали цю дірку) і запитую: "Хто плаче і що сталося?" З'ясував, що плакала моя племінниця Віра. Вона крізь сльози розповіла, що слідчий Платонов запропонував їй співпрацювати з ним, за що вона буде звільнена з-під арешту. Я їй порадив, щоб вона погодилася, адже треба передати на волю важливу інформацію для "Крука", котру я їй дам.

В секретній записці я виклав "Круку" ситуацію з Вірою і про вищезгаданих зрадників "Андрія" і Прохора і, передавши її Вірі, дав їй усно інструкцію, як повинна вести себе на волі. Віра була звільнена з-під арешту за обіцянку в співпраці з КГБ і все зробила, як я її інструктував. "Андрій" і Прохор були знешкоджені. До речі, цей же "Андрій" і робив доноси на "Байду" по завданню КГБ, щоб у такий спосіб посіяти між нами недовір'я і ворожнечу.

Через певний час Віра була заарештована повторно і засуджена на 10 років заслання за співпрацю з УПА. Прохорова дружина, Аніська, ставала на очну ставку з Вірою і свідчила, що Віра дійсно співпрацювала з УПА.

В лютому місяці 1945 року нас, в'язнів з Мізоча, відправили в Рівненську тюрму. Мене туди не взяли, бо я вже був непритомний від плямистого тифу. Тож коли передавали всіх мізоцьких в'язнів у Рівненську тюрму, мене непритомного залишили на тюремному подвір'ї на снігу, де я пролежав майже увесь день, через що дістав запалення легенів і відморозив ноги.

У важкому, майже безнадійному стані надвечір мене

привозять назад у Мізоч і кладуть у лікарню. На моє щастя, одна із санітарок впізнала мене і таємно дала знати моїй родині про мій стан здоров'я. Моя мати не витримала цього повідомлення і від розриву серця раптово померла. Як пізніше я довідався, батько мій зробив усе, щоб лікарі врятували мене. Вищезгадана санітарка доглядала і годувала мене, як мале дитя, цілих два місяці. Хто вона була ця чуйна людина і по теперішній день не знаю (коли повернувся із Сибіру, пробував довідатись щось про неї, але марно). Коли я став трохи одужувати, КГБ дало розпорядження відправити мене з лікарні в камеру політичних арештантів — “КПА”. Сам йти я не міг, бо після обмороження ніг вся шкіра злізла і ноги були, наче жива рана. На щастя від лікарні до “КПА” було недалеко і я доліз туди на колінах у супроводі конвоїра.

Від тифу все волосся на голові випало і в ній гуло, наче в телефонному стовпі в непогоду. Страшенно хотілося їсти. Приблизно через місяць нас, біля двохсот в'язнів, знову відправляють етапом пішки в дубенську тюрму. Я, через силу, пройшов, мабуть, кілометрів 4-5 і впав. Два конвоїри підштовхували мене прикладами крісів і я ще проповз 300-400 метрів, але знову впав і не проти був, щоб мене вбили. На моє щастя їхав якийсь місцевий господар возом. Конвоїр його зупинив, кинули мене на віз і наказали господареві відвезти мене, в супроводі одного конвоїра, до дубенської тюрми. Тут теж роздягнули наголо, обшукали, били.

В квітні 1945 року нас, дванадцять в'язнів, поселили в малу камеру і три дні нічого не давали їсти. На четвертий день дали по півлітра тюремної баланди (зупи) з якогось зілля, бо зупа була зелена. Пізніше дали дозвіл на одержання з дому продуктових передач: хліба, сухарів, цибулі і часнику. Сала, масла нам не давали. Їх собі забирали самі наглядачі. Як тільки ми трохи віджили, через деякий час тюремна адміністрація зробила опитування, хто яку має спеціальність.

Я записався як швець і мене взяли у тюремну шевську майстерню для ремонту взуття. Коли майстер побачив мою роботу, зразу ж запитав чи зможу я виготовити нові чоботи. Я відповів, що зможу і виконав роботу добре, що мені і допомогло.

Мене з іншими п'ятьма в'язнями залишили робити в майстерні, де я вже не був голодний і битий, бо над іншими в'язнями і далі знущалися. Майстерня ця обслуговувала весь тюремний персонал, включаючи і наглядачів. Працюючи в майстерні, я мав змогу краще харчуватися, тому свій пайок часто віддавав друзям по камері. В травні місяці 1945 року нам в майстерні повідомили, що 9 травня закінчилася війна і що німці підписали акт про капітуляцію. Про це ми швидко повідомили наших друзів.

В серпні 1945 року мене викликали на суд. Судив мене трибунал Прикарпатського військового округу в складі трійки. Засудили на смерть — розстріл. Але оскільки війна закінчилася перемогою, то підпав під амністію. Розстріл замінили на 20 років каторги суворого режиму в віддалених таборах Сибіру.

Після суду мене зразу ж відправили в камеру смертників, звідки кожної ночі когось забирали. Через кілька днів з камери смертників мене переводять в загальну велику камеру, в якій нас було біля сотні, котрих готовили на відправку до Сибіру.

В вересні 1945 року нас, біля чотирьохсот в'язнів, загнали в товарні вагони і повезли невідомо куди. В дорозі цілу добу не давали ні їсти, ні пити. На кожній зупинці проводилася перевірка чи є всі в'язні, чи цілі вагони — їх обстукував конвоїр дерев'яним молотком. Після цього заходили в вагон і перераховували в'язнів за допомогою цих же молотків, зганяючи всіх в один куток, а тоді заставляли по одному перебігати, а два конвоїри били перебігаючого молотками де попало.

На четвертий день, надвечір, прибули в Дніпропетровськ, де і заночували. За весь час їзди кожному в'язневі дали тільки по 200 грамів хліба, а на станції Дніпропетровськ ще й солоної іржавої кільки, але води не дали. Наступного дня вранці нас вивантажили і під конвоєм відправили пішки у Дніпропетровську пересильну тюрму.

Поселили нас в одну величезну камеру, в якій було дуже тісно. Ми попросили води, бо після солоної кільки страшенно хотілося пити. Незабаром відкриваються двері, вкочують дві бочки води, впускають чоловік двадцять “вурків”-рецидивістів і двері зачиняють. “Вурки” стали біля бочки з водою, двоє держать банки з-під консерв і голосно кажуть: “Сейчас будем поить бандер, подходи по одному!” Ми, німі, безсилі, змучені, мовчки переглядалися між собою і без слів зрозуміли, що це КГБ спеціально впустило цих “вурків” для знущання над нами. Один із в'язнів вигукнув: “Друзі! Взяти їх!” Вмить усіх “вурків” повалили на підлогу. Зчинився великий галас, хто, як і чим міг бив їх. Бочки вмить спорожніли і були розбиті шцєнт, а із клепок — одні тріски. З коридору наглядачі кричать нам: “Прекратить шум, в чем дело?”, проте двері камери відкрити боялися. Ми відповіли їм, що якщо не забереєте своїх “вурків” зараз поки що ще живими, то через кілька хвилин вони будуть мертві. Незабаром наглядачі відкрили двері і забрали їх. Більше нас не чіпали, тому що бачили нашу дружність і готовність на все. “Вурки” погрожували нам помститися, але нам боятися було нічого. Ми вже усвідомили, що приречені на поступову голодну й холодну смерть.

В Дніпропетровській тюрмі ми були приблизно 3-4 місяці. Зібралось нас тут біля 4-5 тисяч. Майже всі в'язні хворіли цингою від поганих харчів, від чого випадали зуби. Замість вітамінів давали нам пити настій з гілок хвої.

Серед нас були люди різних національностей: литовці,

естонці, латиші, поляки, вірмени, татари, грузини, білоруси, росіяни, осетини та інші, але найбільше — українців із Західної України, хоч були і з Східної, але менше.

В січні 1946 року з Дніпропетровська нас відправляють в товарних не отоплених вагонах в Сибір. В нелюдських умовах, голодних і холодних нас везли зо два тижні і в дорозі чимало в'язнів померло. Особливо не витримували в'язні з прибалтійських республік. Привезли нас в місто Томськ на залізничну станцію, а з неї пішки під конвоєм в селище Чекіст, що біля річки Томи. Тут уже для нас був приготовлений табір, в якому нас розселили в неопалених бараках. Через пару днів нам наказали всім роздягнутися догола і здати всю свою одержу, а взамін одягнути арештантську. Нам видали білу парусинову одержу, з великими номерами ззаду і спереду. По тих номерах нас кожного і називали. Хоч надворі лютувала сибірська лютнева зима, в цій літній одержі нас водили на роботу: одних — на вантаження лісоматеріалів у вагони, інших — на тартак, різати цей же ліс на дошки. Через відсутність теплої одержу в'язні масово простуджувалися, одержували запалення легенів і вмирали, як ті мухи. Трупів вивозили за зону табору санками, котрі тягнув запряжений бик. На пропускний ще били молотком по черепу, щоб часом не вивезли живого в'язня.

Я попав на роботу на тартак, в якому різав тарну дошку на циркулярці. За два місяці роботи я так ослаб, що ледве волочив ноги. Але в таборі вже була медчастина і мене скомісували в зону днювальним — обслуговувати робочу бригаду і прибирати приміщення, в яких жили в'язні з нашої бригади. Хоч і тут не було легко, але все одно легше, ніж на вантаженні або розпиловці лісу на заводі. Нас було по два днювальних на бригаду з 30-35 чоловік. Як тільки бригада йшла на роботу, ми все прибирали і мили, напалювали грубки, одержували хліб на бригаду і приносили

в секцію, а також носили кип'ячену воду, яку нам давали замість чаю.

Годували нас тричі на день. Вранці, перед роботою, в їдальні давали по півлітра зупи і 200 грамів хліба. На обід — лише 300 грамів хліба, ввечері після роботи — 200 грамів вівсяної або ячмінної каші і 15 грамів цукру, з яким ми пили кип'ячену воду.

В літню пору ми, днювальні, самі збирали різне зілля, переважно ромашку, і настоювали в кип'ятку, який і служив нам чаєм.

За якихось 4-5 місяців нас залишилося, мабуть, половина, а решта повмирала з голоду і холоду.

Якось навесні нашу бригаду повели на річку Тому, щоб витягувати ліс з річки. Тут, на березі ріки, в'язні знайшли рослину, подібну на білу моркву, розділили поміж собою і з'їли. Через кілька хвилин всі семеро померли від отруєння.

Десь у половині 1946 року нам дозволили один раз на рік писати лист додому і отримувати дві продуктові посилки від родичів. Я зразу ж написав додому і через два місяці отримав продуктову посилку, в якій були сухарі, сухофрукти і літрова банка смальцю, що було особливо до речі, оскільки в табірному раціоні ніяких жирів не було.

В таборі наглядачі були вільнонаймані, із місцевих сибіряків, котрих КГБ спеціально готувало ще до нашого приїзду. На кожний барак їх було по одному в зміну, а всього змін було три. В бараці, де я був днювальним, наглядачами були Сівриков, Кулагін і Соколов. Особливо жорстоким був Сівриков, який дуже знущався над в'язнями. Кулагін просто виконував обов'язки, а Соколов навіть співчував в'язням.

Коли мені прийшло повідомлення на посилку, чергував якраз Соколов. Він пішов зі мною і забрав мою посилку. Ми повернулися в барак і Соколов віддав мені її не перевіряючи, тільки попередив, щоб я нікому не казав, що

він її не перевіряв. Я розділив її на всю нашу бригаду, щоб усім трошки перепало. Не забув також і Соколова, якого пригостив сухими фруктами. Він не хотів їх брати, бо це суворо заборонялося, але я його запевнив, що про це ніхто не дізнається, і він взяв їх, подякувавши мені.

При наступному чергуванні Соколов після перевірки закликав нас обох днювальних до себе в кабінет, розпитуючи, що то були за фрукти, бо дуже смачні. Я йому розповів, що це за фрукти і як називаються дерева, на яких вони ростуть. Соколов зацікавлено слухав про Україну з її фруктовими садами, тому що в Сибіру такі фруктові дерева не ростуть, бо не витримують великих морозів. Крім Сибіру, він ніде не був, тому йому все це було в новинку і цікаво. Він просив нікому не розповідати про наші бесіди, тому що це суворо заборонялося. Я запевнив, що він може бути спокійним.

Коли Соколов переконався в нашій порядності, він нам розповів про Сіврикова, що той є комуністом і що він продажний. Він навіть за ними, наглядачами, стежить. “Так що, хлопці, будьте обережні” — порадив він. Так зав’язалося наше знайомство з Соколовим. Одного разу після перевірки він знову закликав нас до себе в кабінет і запитав, хто ми є, за що сидимо і хто такий Бандера, бандерівці? Я йому відповів, що він зараз розмовляє з бандерівцями. Він встав, подивився здивовано і уважно на нас обох, промовляючи: “Погоди, погоди, я не розумію, все бандери и вы в том числе?” Я розповів Соколову коротко про Україну і народну боротьбу за свою незалежність. Він дуже уважно вислухав, задумався і здивовано сказав: “Гм!.. Где же правда? Нас до вашего приезда целый месяц обрабатывали, агитировали. Вот сволочи! — висловився нецензурними словами. — Нам все внушали, что Бандера — это главарь банды грабителей и человекоубийц, и мы верили!!!”

Соколов був дуже розчарований кагебістською брехнею. Незабаром Соколов повідомив мене, що Сівриков їде у

відпустку в місто Харків до родини на цілий місяць і що до його повернення чергуватимуть вони вдвох із Кулагіним. Коли Сівриков поїхав у відпустку, Соколов знову закликав мене в свій кабінет і поцікавився, що було б, якби він з нами, чоловік з десятима, прибув на Україну? І як можна це зробити? Я відповів йому, що це зараз дуже ризиковано і просто неможливо. Але якби щось подібне вдалося б, то він міг би залишитися з нами на Україні.

Я ще розповів йому про Україну, її гостинних і працелюбних людей, про лагідний середньоконтинентальний клімат тощо. В нього загорілося ще більше бажання поїхати на Україну. От він і каже мені: “Я колись чув з розповідей людей та й з книжок знаю, що в’язні колись втікали із Сибіру. Отож можна спробувати. Тільки для цього треба відповідно підготуватися”.

В мене був хороший товариш у хліборізці — вірменин Андрій. Я з ним цю справу обговорив, оскільки нам потрібно буде в дорогу хлібних сухарів. Андрій охоче зі мною погодився. Він давав мені кожний день кілька зайвих порцій хліба, коли я отримував хліб на бригаду. Я давав ті порції Соколову, а той вдома їх сушив. Андрій також давав Соколову по можливості хліб, бо 1946-1947 роки були і тут дуже голодні.

Сівриков довго не був у відпустці. Соколов зразу мене повідомив, що той повернувся, оскільки застав у Харкові голод.

А ще Соколов сказав, що Сівриков уже завтра виходить на чергування і щоб ми були обережні.

Наступного дня Сівриков дійсно прибув на чергування. Ми зразу ж помітили в ньому значну перемену: ні до кого із в’язнів під час перевірки він уже не чіплявся. І навіть після перевірки не закрив секції на ключ. Незабаром відкриваються двері і чуємо його голос: “Днювальні на вихід!” І тут спершу майнула думка: “Вже прийшов наш

кат!" Ми обидва виходимо і стаєм, як звичайно, на коридорі і чекаємо, що далі буде. Але чуємо, Сівриков із свого кабінету кличе нас заходити: "Заходите, заходите, ребята, не бойтесь". Нас це дуже здивувало, бо раніше він ніколи такого панібратства з нами не дозволяв собі.

Він запросив нас присісти. Ми посідали, а Сівриков, глянувши на нас, ніби хотів розгадати наші думки, продовжував жалюгідним тоном: "Так, ребята, я ездил в Харьков в отпуск к родне. Матери уже не застал, умерла, а две сестры на грани голодной смерти. Все, что я имел с собой, променял на продукты для сестер, а сам вот вернулся назад".

І враз Сівриков захникав: "Я лише там зрозумів, що у відношенні до вас і усіх в'язнів був несправедливим. Допоможіть врятувати моїх сестер від голодної смерті".

Я запитав його, як ми, в'язні, можемо йому допомогти? Адже ми не на волі. "Я знаю, — продовжував Сівриков, — ви мені не вірите і маєте на те поважні аргументи. Скажіть мені, що я маю зробити, аби ви мені повірили і давали хоч пару пайків хліба денно. Я хліб підсушу і вишлю сестрам. Ви це можете зробити, я знаю, але ви мене боїтесь і не вірите. Кажу вам правду, я вже не той Сівриков, що був!"

Після цієї сповіді Сіврикова наступного дня, одержуючи хліб на бригаду, я сказав Андрію, що маю з ним важливу секретну розмову. Андрій подивився на мене і сказав: "Що, вже повернувся, зараза?" "Так, — відповідаю, — але уже зараза не та". "Це цікаво, — каже Андрій. — Приходь пізніше, після роздачі хліба, поговоримо". Я прийшов у домовлений час і розпів Андрію про сповідь Сіврикова і його прохання. Андрій дуже здивувався, але через хвилинку каже мені: "Передай Сіврикову, хай принесе літру спирту, розпіємо разом з ним, тоді щось і будемо говорити". Я передав Сіврикову слова Андрія, він задумався, а потім і каже, що хоч і трудно зараз дістати доброго спирту, але він

спробує.

Коли Соколов прийшов на своє чергування, то теж підтвердив, що останній дійсно змінився в кращу сторону. На наступну зміну Сівриков прийшов трохи веселіший, це помітно було із виразу його обличчя і він навіть не рахував в'язнів, тільки запитав: "Дневальные, люди все дома?" Я відповів, що всі. "Хорошо, отдыхайте!" І пішов, щоб доповісти керівництву, не закриваючи при цьому ключем двері. Незабаром він повернувся, закликав нас обох днювальних у свій кабінет і дав літр спирту. Я сказав йому, що він сам мусить віднести спирт, або, в крайньому разі, разом зі мною.

Сівриков погодився, але порадив нам йти першими, що ми й зробили. Тут, в хліборізці, знову відбулася сповідь Сіврикова, на цей раз за чаркою. Це означало, що Сівриков був майже в наших руках, в протилежному випадку він міг опинитися на нашому місці. Того ж вечора Андрій дав йому кілька пайків хліба і Сівриков був задоволений, що хоч трохи зможе допомогти рідним.

В тебе, читачу, може виникнути запитання: а де ж брався зайвий хліб?

За табірними правилами, пайка хліба при видачі в'язням ніколи не повинна була бути більше норми, а, навпаки, менше до трьох грамів. Нас же було не менше чотирьох тисяч. Крім того, в'язні вмирили щоденно, а хліб видавали на всіх, хто був живий на попередній день.

У нашому таборі кухнею завідував вільнонайманий з колишніх в'язнів, який чомусь ставився до мене прихильно, любив розмовляти зі мною на різні теми і нерідко давав мені щось поїсти. Взагалі він поважав політв'язнів, а "вурків" страшенно ненавидів і не давав їм нічого, окрім пайка, через що вони хотіли його вбити, але ніяк це їм не вдавалося. В таборі його називали ворожбитом. Одного разу він пильно подивився на мене і каже: "Не журись, синку,

ще прийде такий час, що ви будете гордитися цими номерами, що носите на своїй одежі". Запропонував мені показати свою руку, а коли я показав, він подивився на неї і сказав, що мені доведеться ще багато пережити: голод, холод і мало чи не смерть, але що я виживу і ще побуваю навіть за морем. "Я уже старий, — продовжував він, — не діждусь того дня, а ти ще молодий і діждешся. І колись, ще згадаєш, що правду сказав старий Іван Іванович (так його звали). А на отих школьникових (прізвище табірного опера) і подібних йому сіврикових прийде свій час, будуть як собаки гинути!" Цим словам нашого ворожбита я в той безнадійний час не вірив, та й чи можна було повірити в таке?

Зараз, пишучи свої спогади дійсно за океаном, я згадую Вас, Іване Івановичу, і Ваші пророчі слова, хоч Вас, мабуть, уже немає в живих.

Сівриков теж знав про ворожбита і захотів довідатися про своє майбутнє. Одного разу він запитує мене, чи знаю я Івана Івановича? Я відповів, що знаю. "То піди до нього і попроси, щоб зайшов до мене".

Після вечірньої перевірки я пішов на кухню до Івана Івановича. Тільки відкрив двері, як назустріч виходить ворожбит і каже: "Що, Сівриков послав тебе, щоб я прийшов і передбачив його долю? Передай, що я прийду після дванадцятої години ночі, коли закладу продукти в котли". Я спершу оторопів від його слів, а потім запитав: "Іване Івановичу, а звідки ви знаєте, що мене послав Сівриков?" Ворожбит подивився на мене і скрушно похитав головою: "Ох, синок, синок!"

Повернувшись, я передав Сіврикову, що Іван Іванович прийде до нього після дванадцятої ночі, коли закладе продукти в котли. І розповів, що Іван Іванович мені наперед сказав, хто послав мене до нього. Сівриков вислухав мене і сказав, щоб ми обидва днювальні були тут у нього, як прийде ворожбит. Мені і самому було цікаво послухати,

що він скаже Сіврикову.

О дванадцятій ночі ми були в кабінеті Сіврикова, куди ворожбит прийшов точно в домовлений час. Він сказав Сіврикову: “Знаю, що ти усвідомив над ким так знущався і, навіть, зараз каєшся. Але тебе заставила каятися біда, а не совість. І якби ти не поїхав у відпустку і не побачив, що там діється, то так би й не спам’ятався б”. І виказав йому про всі його зlodіяння. Сівриков сидів приголомшений, не кажучи ні слова. А ворожбит закінчив так: “Занадто пізно ти спам’ятався — чекає на тебе собача смерть, яку ти заслужив”.

Коли прийшов на чергування Соколов, то Сівриков віддав йому ключі і, не сказавши при цьому ні слова, пішов геть. Соколов запитав мене, що тут сталося? Я розповів, яким ворожбит передбачив майбутнє Сіврикова. Вислухавши мою розповідь, Соколов сказав: “Молодець Іван Іванович!”

На своє наступне чергування Сівриков не прийшов. Через декілька днів стало відомо, що Сіврикова вже немає в живих і що його знайшли мертвого на вулиці, під плотом. Експертиза встановила, що смерть наступила від отруєння деревним спиртом.

Через кілька тижнів після цього випадку Соколов повідомив мені, що готується відправка п’ятисот в’язнів у Красноярськ і що я є в списках. Отож наші плани втечі зірвалися. Але як хочеш, — продовжував він, — я допоможу тобі втекти, бо буду супроводжувати вас до станції. Я подумав і відповів Соколову, що зараз, узимку, це неможливо здійснити.

Нарешті в лютому 1947 року нас, 500 в’язнів, із Томська відправляють поїздом в місто Красноярськ, де і призначають нам особливий пайок. А це означало, що нас готують для відправки на півострів Таймир в Норильськ, де вічна мерзлота.

В Красноярську нас знову розподілили поміж вурками-рецидивістами. Звідси через три місяці відправили пароплавом у трюмах по річці Єнісей в порт Дудінку. По дорозі в Дудінку в'язні вночі виломили в люку трюма ґрати і семеро в'язнів встигло виплигнути у воду. Але конвой з палуби зразу помітив втечу і підняв "тривогу". Охорона прийшла в трюм і почала перераховувати всіх в'язнів, яким тут же перепало по кілька молотків.

За тиждень часу ми припливли в Дудінку. Тут нас висадили прямо в порту. Годували під відкритим небом. Була сила-силенна комарів, так що неможливо було їсти, тому ми скубали вату із своїх куфайок і запалювали її. Вона тліла і давала чимало диму, чим трохи відлякувала комарів.

Незабаром нас посадили в залізничні товарні вагони і повезли поїздом з Дудінки в Норильськ, який знаходився ще далі на північ, приблизно на 300—350 кілометрів. У той час Норильськ тільки що почали розбудовувати і в'язні будували фабрики й заводи. Нас привезли в табір № 25, який був розташований недалеко від секретного заводу № 25. Пізніше цей наш табір переіменували на третій державний- особливо режимний табір. В ньому я зустрів своїх земляків, з якими в 1945 році нас з Мізоча відправляли в Рівненську тюрму. Побачивши мене, були приємно здивовані, що я залишився в живих після перенесеного тифу. Один із них, на ім'я Серафим, запитав мене: "Ти що, воскрес? Ми всі в думці тебе вже поховали?!" Через кілька днів сформували бригади і послали нас на роботу в тундру на розкриття глиняного кар'єру.

В червні місяці 1947 року тут же в тундрі наші в'язні будували великий цегельний завод. В цьому таборі нас, в'язнів, було біля 4—5 тисяч. Звідки водили нас на будівництво міста й різних заводів і фабрик. В той час Норильськ був заселений переважно в'язнями. Тут дуже суворий клімат і вічна мерзлота. Морози досягають 50—

60° по Цельсію, до того ж ще й дують сильні вітри з великими снігопадами. Зимовий сезон тут продовжується 9—10 місяців, а літній — всього 2—3. Зимою тут три місяці стоїть ніч, а літом — день, бо сонце зовсім не заходить. В нічний час на небосхилі виграє гарне заполярне саяво. Тут водяться білі ведмеді і заполярні олені, котрих місцеве населення (тунгуси) використовує як транспортний засіб в запряжці в санях. Там багато глибоководних рік з масою риби в них. Головна ріка — Норилка (звідси і назва — Норильськ).

В зимовий період дуже часто люди замерзали, особливо під час великих сніжних хуртовин. У таких нелюдських умовах Заполяр'я напівголодні, напівзодягнені наші в'язні будували на своїх кістках Норильськ і його промисловість.

Мені і тут трохи пощастило. На цьому глиняному кар'єрі працював вільнонайманий технорук Апраксін, який з першого дня, як тільки привезли нас на розкриття кар'єру, подивився на мене і сказав бригадиру Коваленку: "Этот сынок будет топить балок для обогрева рабочих". Так я опалював цей балок, який був побудований першим і куди наші в'язні приходили на обігрів — через кожну годину на десять хвилин. Начальником цього кар'єру був старий чекіст Зверев, який любив говорити в'язням: "Мне ваша работа не нужна, мне нужны ваши муки!" На цьому кар'єрі основні робітники — це бурильники і вантажники. Бурильники бурили вічну мерзлоту вручну, так званим гарячим бурінням. Для цього нагрівали металевий загострений прут дочервона в бочці з запаленим вугіллям, ставили його на потрібне місце вертикально і зверху ударяли важким молотом. Згодом охолонутий прут міняли на гарячий і в такий спосіб бурили на глибину до двох метрів. Після цього підривники закладали туди динаміт і підривали мерзлу глину. Потім в'язні вручну мотиками дробили цю мерзлу глину на малі куски і вантажили вручну на вагонетки.

і підштовхували по рейках до місця відправки на глиноотаялку. Коли будівництво цього цегельного заводу було завершено, то в'язнів, котрі будували його, залишили працювати в ньому.

Технорук Апраксін призначив мене сигнальником на естакаді, куди подавали вагонетки з глиною на розвантажування в глиноотаялку. Через пару тижнів він же призначив мене машиністом лебідки безконечної відкатки, яка знаходилась у теплому приміщенні. Нас тут працювало троє, по одному в зміну. Він же навчив мене і коваля Йозаса — литовця — сплітати металеві канати, котрими тягнули із кар'єру наповнені глиною вагонетки по бrenzбергу на глиноотаялку. Тут я пропрацював цілих п'ять років і на холоді мені доводилося бути тільки тоді, коли рвався канат.

На цьому цегельному заводі наші в'язні досягали високих показників у випуску морозостійкої цегли — 1 мільйон в місяць, що в той час було досягнуто вперше в Радянському Союзі. Але ми, в'язні, з цього нічого не мали, окрім харчів і брутального поводження з нами. В 1952 році директор заводу Гарфункіль їздив у Москву в Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу з доповіддю про досягнення заводу. Повернувшись з Москви, він зібрав в'язнів у клуб на мітинг, на якому з великим захопленням розповів нам, як йому аплодували, коли він сказав, що мої “комсомольці” випускають один мільйон штук цегли в місяць і що він отримав похвалу і нагороду від ЦК КПРС.

Чуєш, читачу! Ми вже не в'язні-каторжники, а “комсомольці”. І це тоді, коли адміністрація табору кожний рік заставляла нас підписувати спецанкету, що ми не підлягаємо ніяким амністіям і пільгам. На таких “комсомольцях”-каторжниках, на їх кістках будувались міста і заводи Заполяр'я і Сибіру. Скільки їх загинуло? Чи хто колись підрахує жертви беззаконня і диктатури?

На роботу нас водили під конвоем побригадно, по п'ять

в'язнів у ряду, які повинні були триматися попід руки. Кожний день конвоїри попереджували, що зроблений в'язнями крок вправо або крок вліво рахуватиметься як спроба до втечі і застосовуватиме зброю без попередження.

Після роботи кожного в'язня обшукували, щоб часом хтось щось не проніс у зону. Дуже часто конвоїри знущалися в дорозі над в'язнями. Запам'ятався мені своєю жорстокістю начальник конвою Кумановський. Одного разу під час супроводження нас з роботи він кинув якийсь предмет вбік, зупинив колону, підійшов до нас і наказав одному в'язневі побігти і принести те, що він кинув. Як тільки в'язень зробив пару кроків у сторону кинутого предмета, пролунав постріл і в'язень упав мертвий. Ніхто так і не притягнув Кумановського до відповідальності за вбивство безневинного. Іншим разом в'язні бригади домовились між собою взяти на роботі по пару полін дров з відходів, щоб протопити в бараці, в якому було дуже холодно, бо паливної норми не вистачало. На право взяти ті поліна ми мали, до речі, дозвіл від табірної адміністрації. Повертаючись з роботи в табірну зону, конвой наказав в'язням викинути дрова. Ми відповіли, що маємо на це дозвіл і що не збираємося виконувати наказ. Конвой скомандував: "Вперед, кроком руш!" Довели до місця, де на дорозі була велика калюжа, зупинили в ній і дали команду, щоб викинути дрова. Однак ніхто не послухав і не викинув дрова. Начальник конвою повторив наказ. Але знову ніхто не зрушив з місця. Тоді пролунала нова команда: "Ложись!" Проте в'язні, як один, всі стояли. Тоді конвой відкрив вогонь понад головами в'язнів. Ми всі попадали в калюжу. Потримали нас там пару хвилин і дають нову команду: "Выкинуть дрова, а то перестреляем, как собак!" Але і на цей раз ніхто і не поворухнувся. Натомість всі як один стали кричати: "Начальник, начальник!" Незабаром появився начальник табору Грибальов з офіцером з гарнізону. Всі в'язні без

команди встали і поговорили з начальником табору, який дозволив пронести в зону дрова для опалення бараку.

У таких нелюдських умовах існування та щоденних знущань проходили наші тюремні роки. В березні місяці 1953 року довідуємось, що помер Сталін, чому в'язні дуже зраділи, надіючись на якісь кардинальні зміни як в країні в цілому, так і в своєму тюремному житті. Але змін на краще не було і далі. В травні місяці 1953 року після вихідного (неділі) нас вивели на роботу і тут довідуємося, що в таборі, такому ж, як і наш, охорона з вишки вбила двох в'язнів, відкривши вогонь по в'язнях, котрі біля свого бараку відпочивали і заспівали пісню. Нас це жахливе повідомлення страшенно вразило. Охорона це зауважила і негайно всіх в'язнів зняли з роботи і під посиленням конвоєм, після тотального обшуку, відправили в табір, де нас оточили озброєні солдати. Наступного дня в'язні запитали табірну адміністрацію, чому військо оточило наш табір? Начальник табору Грибальов наказав зібратись у клуб на мітинг, де він все роз'яснить. Клуб знаходився недалеко від табірної бараку посиленого режиму — так званого “буру”, огороженого високим плотом і колючим дротом, де тримали в ізоляції наших друзів — особливо небезпечних злочинців, як висловлювалося КГБ. Коли в'язні зібралися в клубі, прийшов начальник табору, як чуємо із “бура” страшений крик: “Друзі, рятуйте!” Ми захвилювалися від цього крику і в той же час зауважили, що біля сотні солдат без зброї, лише з багнетами, попід забороненою зоною біжать до цього “бура”. Вмить, стихійно, всі в'язні кинулись на допомогу своїм друзям. Помітивши це, солдати втекли назад, через дріт, за зону. За короткий проміжок часу від плоту, що огороджував “бур”, не залишилось і сліду.

Ми врятували своїх друзів від розправи рецидивістів, спеціально посланих КГБ, котрі теж втекли за зону разом із солдатами, які бігли їм на допомогу. Як тільки всі солдати

перелізли за зону, вони відкрили вогонь по в'язнях. Було вбито семеро в'язнів і декількох поранено, в тому числі одного під самою запертзоною, а забрати не дозволяли. В той момент, коли ми визволяли друзів із "бура", всі наглядачі на чолі з начальником табору теж втекли за зону. Через головну вахту прибув генерал з гарнізону з начальником табору і наглядачами, щоб розібратися, що сталося.

Начальника табору з наглядачами в'язні не допустили, гарантувавши при цьому недоторканість генералу. Останній відважився сам підійти до нас на місце побоїща. Коли генерал побачив вбитих і поранених, то розгубився і зразу ж почав кричати до солдат: "Безобразие, кто дал команду стрелять по людям?" Солдати впізнали свого генерала і розгубилися. Тоді генерал, на прохання в'язнів, забрав з-під запертзони пораненого в'язня. Ним виявився росіянин на прізвище Воробйов, учасник Великої Вітчизняної війни, котрий агітував в'язнів йти голоруч на зону і за рахунок їх жертв вийти з табору. Привівши пораненого, генерал сказав в'язням: "Извините, пожалуйста, я сейчас пойду и разберусь, кто дал команду стрелять по людям. Виновные обязательно будут наказаны". І пішов. Це було четвертого червня 1953 року.

Після цього випадку в'язні зразу організували в таборі страйковий комітет, котрий поставив вимогу перед табірною адміністрацією викликати державну комісію для розгляду ситуації і оголосили страйк під гаслом "Або воля, або смерть!"

Нам за це зразу відмовили в їжі. Тоді в'язні перекрили подачу води в гарнізон (водопровід йшов через нашу зону) і також виставили на дахах бараків величезні плакати з закликком до населення допомогти нам викликати державну комісію, що нас розстрілюють і морять голодом тощо. Також ми виготовили паперовий "змій" і запустили його

в повітря з листівками-відозвами до населення Норильська.

Вітер якраз був у бік міста і поніс наш “змій”, начинений відозвами, які були завязані ниткою з запаленою ватою. Вата в повітрі скоро тліла, і коли перепалила нитку — всі листівки посипались по місту і на табори. Кагебісти забігали в паніці, збираючи листівки, не знаючи звідки вони взялися.

Так за один день увесь Норильськ дізнався, що діється в нашому таборі. На знак солідарності з нами більшість таборів теж оголосили страйк. Всі заводи, фабрики і копальні, котрих обслуговували в'язні, припинили роботу. Весь Норильськ був паралізований, а ми одержали моральну підтримку.

Наш табір військо КГБ ще сильніше взяло в кільце і порізало дротяну огорожу, розвісило навколо зони гучномовці, через які закликали в'язнів виходити за зону і що нам за це нічого не буде. Радили не слухати кучку українських буржуазних націоналістів, які знову штовхають людей на нові злочини. Знайшлося біля трьохсот в'язнів, які піддалися на агітацію і вийшли за зону.

Так нас агітували і залякували кожен день, але більше ні один із в'язнів не вийшов за зону. На заводі № 25, що був недалеко від нашого табору, серед білого дня появився на даху великий білий прапор, що означало солідарність з нами і про якусь зміну в центральному апараті держави. Того ж дня від солдатів ми отримуємо газету, в якій повідомлялося, що розкрито державну змову на чолі з Берією і що його розстріляно як ворога народу.

Нас, в'язнів, до цього обзивали націоналістами, бандерівцями, а тепер почали обзивати ще й беріївцями. Так нас морили голодом і психічними атаками цілих два місяці. Проте ми відчули моральну підтримку від населення і не здавалися, стояли на своєму — вимагали приїзду державної комісії. І ось одного дня на головній вахті появилися якісь високопоставлені особи в чинах генералів,

заявляючи, що вони і є урядова комісія, яка хоче говорити зі страйковим комітетом, на що в'язні погодилися. Поставили біля головної вахти великий стіл, за який, з одного боку, засіли члени урядової комісії, а з другого — страйковий комітет в'язнів. По закінченню переговорів один із членів комісії виявив бажання піти в зону, щоб подивитися на умови побуту в'язнів. Біля головної вахти в столовій якраз чергувала наша бригада. Нас, кілька в'язнів, супроводжували цього представника комісії по території і бараках, де він сам бажав бути. Подивився він на наші нелюдські умови існування, почитав плакати з нашими вимогами-відозвами до населення і сказав нам: "Ваші вимоги справедливі, проте я сам не можу вирішити цієї справи, це дуже складно. Однак обіцяю, що доповім уряду, розберемося і винних покараємо. Ваші особисті справи будуть розглянуті". Потиснув нам, супроводжуючим, руки, вийшов за зону, помахавши рукою на прощання і поїхав. Після цього візиту нам дали продукти і кілька днів не турбували.

Це надало в'язням ще більше духу і моральної сили, і ми ще тісніше згуртувалися під гаслом "Один за всіх і всі за одного!" З-поміж солдатів знайшлися співчутливі, які непомітно для варті перекидали через заборонену зону газети й махорку. Але через кілька днів ми помітили, що наш табір оточують нові солдати з кулеметами і мінометами і знову відновили психічну атаку через гучномовці. Проте ні один в'язень не піддався на ці пропагандистські заклики, а, навпаки, ще більше згуртувались.

В серпні 1953 року (не пригадую числа) по гучномовцях передавали ультиматум з вимогою і погрозою: "Всім в'язням вийти за зону, в противному випадку буде застосована зброя!" Всі в'язні зайняли оборону по своїх місцях чергування і по бараках з цеглинами в руках, вийнятими із печей, забарикадувались. Під час чергування моєї бригади в ідальні біля головної вахти було 33 в'язні. Нарешті чуємо

останнє попередження: “Всім вийти за зону!”. Проте ніхто не вийшов. Через декілька хвилин ввірвалися машини з озброєними солдатами, які розпочали штурм і стрілянину по бараках і в’язнях. Безперечно, що ніхто з цеглою в руках проти зброї не встояв, але і не здався добровільно. В нашої ідальні із тридцяти трьох в’язнів залишилось в живих троє, в тому числі і я. Мене прикрив своїм мертвим тілом мій друг, з котрим ми покалялися, що хто залишиться в живих, то повинен дати знати родині і розповісти людям про ці злочини. Це був Горбаль Іван із села Лідахів Кременецького району Тернопільської області. Скільки всіх в’язнів загинуло в цьому побоїщі, точно не можу сказати, оскільки ми всі були строго ізольовані.

Після цього всіх нас КГБісти перевірили по особистих справах. Коли підійшла моя черга, КГБіст запитав мене номер, ім’я, віднайшов мою справу, глянув на мене і грубо вилаявся: “Ух, матерый бандит-Бандера!” і дав команду: “В волчью яму его!” Два солдати повели мене. Страху ніякого не відчував, бо вже і жити не хотілося. Коли привели мене на місце, дійсно воно нагадувало вовчу яму — велика, глибока, навколо якої стояли солдати. Тут вже було пару десятків наших в’язнів, які лежали обличчям до землі, без права поворохнутися. Поклали на землю і мене, вдаривши при цьому прикладом. Пізніше під’їхав вантажний військовий автомобіль, нас повантажили, поставили на коліна, голову вниз, руки назад і, набивши, як оселедців у бочку, везли в невідомому для нас напрямку майже годину, потім зупинилися. Чуємо команду: “Годъем, выходи, стройсь по пять, возьмься за руки, шагом марш!” Бачимо спереду нас, посеред тундри, стоять декілька бараків, обгороджених трьохрядними колючими дротами і навколо густо пости. Як пізніше довідались — це був табір під назвою “Купець”. Лише на наступний день нас нагодували і скомандували: “Хто хоче на роботу?”, але ніхто не виявив

бажання. Всі, як один, заявили: “Давайте комісію, а не роботу!” Тут нас було біля чотирьохсот в’язнів. Правда насилья до нас уже не застосовували, дали команду всім зняти номери, але ні один не зняв номер.

Через кілька днів прибув посилений конвой і нас знову вишикували по п’ять і повели по тундрі. Після обіду підійшли до якогось табору, де теж були в’язні, правда, нам незнайомі і без номерів. Знову перевірка по особистих справах і формування бригад по тридцять в’язнів і розселення по бараках. І пропонували зняти номери і дозволили писати заяви про “помилування”. Але таких заяв ніхто не писав, бо це означало признати себе винним. Тоді дозволили писати скаргу. Я тут же написав у трибунал Прикарпатського військового округу, котрий мене судив. Це був табір “Каєркан”.

Через пару місяців нас, частину в’язнів, з Каєркана відправляють в табір “Підгірний”. Тут вперше за довгих десяти років дозволили сфотографуватися, для чого виділили фотографа і один костюм і дозволили висилати фото додому, що ми й зробили (очевидно, це їм треба для пропаганди). Звідси нас водили на роботу в копальню № 7/9. Тут вперше почали нам трохи платити за роботу і ми мали змогу щось підкупити з харчів у табірному кіоску. Я працював з місяць бурильником, потім відмовився, оскільки за три місяці тут можна було захворіти на сілікоз (хворобу, при якій легені цементуються). Я пішов працювати кондуктором на електропотяг, а пізніше машиністом електропотягу, яким я довозив з копальні кольорову руду на велику збагачувальну фабрику, котру теж будували в’язні. Через 4—5 місяців нас звідси перевели в табір № 9, де я не працював. Через 2—3 місяці знову відправляють назад в Каєркан. Тут я потрапив у бригаду вуглекопів-кріпильників на дільницю № 12.

Одного разу після проведеного підривниками вибуху ми,

двоє кріпильників, разом з майстром Гарбузовим підкріплювали, де потрібно, кріваю. Тут і стався обвал аргелітової кривлі. Майстра завалило, а нас двох повітрям відкинуло на груддя забою. Ми обидва залишилися живі, але майже без свідомості. Бригада, почувши, що стався обвал, швидко прийшла нам на допомогу і відправила нас обох по транспортеру “на гора” в медпункт. Ми прийшли до свідомості і, на подив, не були ушкоджені. Я тут же заявив, що в копальню більш не піду. Поскільки я мав спеціальність шевця, то мене послали працювати в шевську майстерню. Працюючи в майстерні, я брав участь у художній самодіяльності табору, яку організували самі в’язні з дозволу адміністрації. В 1955 році ми організували концерт до дня народження Тараса Шевченка (9-го березня). Адміністрація перевірила програму концерту і дала дозвіл на його проведення. Концерт був дуже змістовний і вдався. На фоні реферату декламувались Шевченкові поеми, вірші і хором виконувались пісні. Весь концерт виконувався на рідній українській мові. Диригував нами львів’янин Лесик. В фіналі, коли хор виконував “Заповіт” Шевченка, увесь зал підвівся на ноги, в тому числі і наглядачі, котрих було багато. Але один із них не встав, а взяв у рот цигарку і запалив. В ту ж мить один із в’язнів вирвав йому цигарку з його губ і той зразу ж встав і стояв нерухомо, аж поки хор не закінчив співати “Заповіт”. Після цього КГБісти заявили, що націоналісти поставили недозволений концерт. Але в’язнів нікого не викликали, тому що вони були такі дружні і сильні, що на виклик “опера” ніхто не з’являвся. Ми заявили при цьому, що якщо “оперу” потрібен хтось по справі, то з ним піде на виклик вся бригада, або нехай сам приходить у барак, і в присутності всіх допитує в’язня. “Досить вербувати донощиків-сексотів”, — заявили ми.

Того ж 1955 року в’язні домовились організовано похристиянськи відсвяткувати Паску, не виходячи на роботу.

До цього свята завчасно і відповідно готувались. За тиждень перед Паскою повідомили адміністрацію табору, що будемо святкувати, як усі християни, не виходячи на роботу. При цьому заявили, що перекриємо план по видобутку вугілля за ці дні. Адміністрація табору неохоче, але погодилася.

Того року Паска була в квітні місяці (не пам'ятаю дати). В день Паски, в неділю раненько, бачимо, що наш табір оточили солдати. Але начальник табору зразу прийшов у зону і заспокоїв, що в таборі буде тільки обшук. Тоді в'язні заявили, що обшук дозволяють, але сьогодні свято Паски, всі в'язні по своїх бараках будуть за загальним святковим столом з молитвою і не дай Бог, щоб хтось з солдатів щось взяв зі столу, — у такому випадку ми за наслідки не відповідаємо. І дійсно, всі в'язні після молитви спокійно сиділи за столами, розговляючись. Солдати тільки пройшли по бараках, нічого не торкаючи на столах. Сам начальник табору заглянув у кілька бараків і на власні очі переконався, як гарно, спокійно, організовано і дружно в'язні святкували Паску. Надвечір він навіть дозволив відкрити клуб.

Після святкування Паски в'язні організовано вийшли на роботу і, як обіцяли, за кілька днів план по видобутку вугілля перекрили. Табірна адміністрація була задоволена, що ми дотримали свого слова.

В 1955 році стало відносно легше, бо нам уже трохи платили за роботу і була змога підкупити харчів, а також почали розглядати наші справи, скарги, звільняти тих, котрі були неповнолітні на день арешту.

Працюючи в шевській майстерні, 14 лютого 1956 року чую по гучномовцю оголошення: "Овсіюк Є. І., негайно з'явиться в контору до оперуповноваженого!" Оскільки ми домовилися поодиночі не ходити на виклики табірної адміністрації, то я на це оголошення не звертав уваги. Але виклик повторили декілька разів. Мої друзі по майстерні порадили мені піти, бо то, можливо, відповідь на скаргу

прийшла. Я подумав, а може й справді? І попросив друзів піти зі мною, бо сам я не піду! І ми всі семеро пішли в контору. Прийшовши, я постукав у двері опера і почув: “Заходите, заходите!” Я зайшов у кабінет, не закриваючи дверей за собою. Оперуповноважений привітав мене словами: “Здоровствуйте, громадянин Овсюк!” Я аж здригнувся, почувши слово “громадянин”. А він продовжував: “Я вас одного звал”. І тут же спохватився: “Ох, этот ваш порядок!.. Вы, гражданин Овсюк, писали жалобу?” “Так, — відповідаю, — писав”. “Так вот есть ответ на вашу жалобу из Прикарпатского военного округа. Решено заменить ваш двадцатилетний срок на десять лет и освободить из-под стражи”. І дає мені довідку-звільнення, продовжуючи при цьому: “До утра чтобы вас в лагере не было! Ясно? Идите!”

Друзі мої більше зраділи, ніж я. Поздоровляючи мене, запримітили по моєму обличчі, що я зажурився. А мене дійсно гризли думки, бо все сталося так несподівано, а в чім же вийти на так звану волю? Але серед в'язнів існувала взаємна виручка і дружба: кого звільняли, всі по можливості чимось допомагали. Допомогли і мені. До ранку друзі по майстерні пошили мені нові чоботи, кравці — штани-галифе до чобіт і переказали на волю уже раніш звільненим, щоб купили новий чорний кожух.

Вранці 15 лютого 1956 року, в день мого народження, мене вже зустрічали звільнені друзі на головній вахті. Я пробув у таборі 11 років і 37 днів. Звільнили мене з п'ятьма роками “поразки в правах”, без права проживати в столичних містах.

Після звільнення я прожив у Норильську ще три місяці, поки не виробив паспорта. Отримав паспорт з певною відміткою і довідку на проїзд до місця призначення, тобто в Україну в свій район.

В травні 1956 року я покидаю Норильськ. Лечу літаком в Красноярськ, а звідтіля потягом у свою рідну місцевість

— село Спасів Мізоцького району Рівненської області. Приїхавши додому, нічого вдома майже не застав. Все зруйноване і розібране на розбудову колгоспу. Праба, ще стояв наш сад, але я на нього не мав права, бо він уже був власністю колгоспу. Батько мій жив у сусідньому селі Замлинь, уже з другою жінкою. До речі, батько був засуджений у свої 65 років на десять років за те, що добровільно не хотів поступати в колгосп і що вся сім'я бандерівська. Він відбув у тюрмі тільки два роки і його звільнили за віком. Проживав він тепер в Замлині, куди я і прийшов до нього і мачухи в маленьку, стареньку хатинку із однієї кімнати.

Я пішов працювати в Мізоцьку цукроварню вантажником. Одночасно поступив на шестимісячні вечірні платні курси водіїв. Після їх закінчення отримав права водія третього класу. Саме тоді проводився оргнабір комсомольців-водіїв у Слов'янський автотрест на будівництво каналу Північний Донець — Донбас, куди я і завербувався. З Мізоча нас з десятком водіїв відправили потягом в місто Рівне.

Тут нам, 150 комсомольцям, видали комсомольські путівки, тільки мені через те, що я був репресований, такої путівки не дали, але їхати дозволили. Оскільки в мене не було іншого вибору, то я поїхав з ними.

В березні місяці 1957 року нас з Рівного під звуки маршу відправляють потягом в Слов'янський автотрест. Проте в дорозі, без нашого відома, міняють маршрут в іншому напрямку. Підвечір ми прибули на станцію Ворошиловград (нині Луганськ), звідти автобусами привезли нас в палаткове містечко. Вранці після сніданку покликали всіх у клуб на мітинг. Там нам сказали, що ми знаходимось на Ворошиловградській дільниці будови каналу і що потрібні тільки різноробочі, а водіїв у них і без нас є досить, і агітували наступного дня приступити до роботи. Я порадив кільком знайомим комсомольцям не погоджуватися на це, оскільки

в них на руках були комсомольські путівки з направленням в Слов'янський автотрест водіями. Комсомольці вмиг зрозуміли і одногосно заявили, що різноробочими до роботи не приступатимуть. Два дні нас агітували приступити до роботи, але ніхто не приступав. На третій день нас автобусами відвезли в місто Ворошиловград і поселили в гуртожиток. Після сніданку повезли у Ворошиловградський автотрест, в якому — знову ж таки на мітингу — пропонували одержати машини і приступити до роботи. Але місцеві водії, котрі стояли на ремонті, сказали, що машини всі старі і запчастин для ремонту немає. Комсомольці і тут вимагали відправити їх за призначенням згідно з путівками. Начальник автотресту майор Квашин, не реагуючи на наші законні вимоги, почав нам погрожувати за “саботаж”. Тоді ми звернулися за допомогою в міську прокуратуру. Прокурор нас уважно вислухав, перевірів декілька путівок і сказав, щоб ми почекали, поки він не переговорить з Квашиним. Через 20-30 хвилин прокурор сказав нам, що хоч вимоги ваші і законні, але швидко в'ясувати, хто в цьому винен неможливо, тому запитав, чи ми згодні отримати свої паспорти, щоб тимчасово десь влаштуватися на роботу, поки він буде в'ясувати. Я подумав, що ситуація дійсно складна, як почнуть розбиратися, мені можуть пришити справу організатора відмови від роботи, оскільки я — колишній “зек” (в'язень). Тому я відповів прокуророві, що згодні і всі мене підтримали. Через декілька хвилин, після повторної розмови з Квашиним, вийшов прокурор і сказав, щоб ми отримали свої паспорти і шукали собі роботу. Коли ми повернулись, секретарка вже почала роздавати наші паспорти, але спочатку заставляла розписатися в якійсь нам невідомій анкеті. Я зразу ж запитав першого водія, який одержав паспорт, чи він читав анкету і чи знає під чим розписався? “Ні, я не читав”, — відповів він. Коли секретарка це почула, вона забрала анкету в свої

руки і відмовилась читати її. Але один з комсомольців, який став в черзі, спритно вихопив з рук секретарки анкету і вголос прочитав її. В анкеті було написано: “Ми, нижчепідписані, добровільно відмовились від роботи”, що означало, що ми всі признаєм себе винними і уже механічно підлягаємо покаранню. Адміністрація спробувала відібрати анкету, але ми її так і не випустили з рук і побігли з нею до того ж прокурора, який, ознайомившись з її змістом, тут же при нас наказав Квашину віддати всім паспорти без всяких підписів під анкетами і сказав нам іти і отримувати паспорти. Коли підійшла моя черга, я підійшов до Квашина, а він подивився в мій паспорт і каже: “Як ти сюди попав?” Я відповів, що по оргнабору. Паспорт він мені віддав. Я тут же вирішив відірватись від цієї компанії, тому що я не комсомолец. “Куди ж діватися, — подумав я, — що робити?” Назад вертатися не можна, можуть звинуватити у втечі і судити. Згадав про свого друга із міста Суми, котрий звільнився раніше від мене, і ми обмінялися адресами, яку я запам’ятав. Пішов я на станцію і взяв на останні гроші квиток до міста Суми. В Сумах я раніше ніколи не бував. За допомогою місцевих людей віднайшов адресата в селищі хіміків. Була вже пізня година. Я постукав у двері хати, звідки відізвався незнайомий голос і хтось вийшов. Я запитав, чи живе тут Олександр Кайдаш. “А хто ви будете?” — запитав господар хати. Я пояснив, хто я є. Господар уважно подивився на мене, та й каже: “То, може, ви і є той Женя (так Саша Кайдаш мене звав), про якого Саша не раз мені розповідав?”. “Так, — я відповідаю, — я і є той Женя!” “Тоді заходьте, ось його кімната”. Ми порозмовляли кілька хвилин. Потім господар сказав мені: “Ви з дороги, змучені, приляжте на ліжку Сашка, відпочиньте, а він скоро надійде з другої зміни. І залишив мене наодинці. Незабаром чую, що хтось йде. Подумав, що, мабуть, Саша, і приліг на його ліжку, вдаючи, що сплю. Господар, мабуть, попередив

Сашка, тому що той тихенько відкрив двері і так само тихенько підійшов до ліжка, нахилився наді мною. Я підхоплююся з ліжка, обнімаю його. Ми вітаємось, як побратими, після трирічної розлуки.

Було це якраз за чотири дні перед Паскою 1957 року. В розмові час спливав швидко, ми й не зоглянулись, як розвиднілось. Я розповів Сашкові про свої життєві проблеми. Він подивився на годинник і каже: “Ти лягай, відпочинь, а я піду на завод, оформлю відпустку на два тижні і ти святкуватимеш Паску разом з нами, а після попробуємо приписати тебе, а як припишуть, то і з роботою буде легше”.

Відсвяткувавши Паску, пішли ми обидва в паспортний стіл міста Суми. Начальник паспортного стола подивився в мій паспорт і категорично відмовив мені в прописці.

Я вирішив їхати на Урал до старшої сестри Ніни, яка теж була на засланні з трьома дітьми за свого чоловіка, котрий був в УПА, де і загинув. Сашко взяв мені квиток на поїзд і ще дав 150 рублів на дорогу. Прощаючись, Сашко сказав мені: “Не подумай, часом, повертати гроші, бо це наш святий побратимський обов’язок допомагати один одному”. І так у кінці квітня 1957 року несподівано прибуваю до своєї сестри Ніни на Урал, в місто Александровськ, Молотовської (тепер Пермської) області. Сестра дуже здивувалася, побачивши мене, оскільки ми не бачилися цілих дванадцять років. Заопікувалася вона мною, як рідна мати, хоч і сама жила бідно.

Незабаром я прописався і зразу ж поступив на роботу на машинобудівельний завод, стропалем. Ця робота була дуже важка. Доводилося вантажити і розвантажувати за допомогою мостового крана різні металеві вантажі, а також завантажувати металообробні верстати. Працюючи стропалем, я зацікавився токарною справою по холодній обробці металу і старанно все вивчив теоретично і практично. Коли сам переконався, що можу працювати на

токарному верстаті самотійно, пішов до начальника цеху, в якому я працював, і заявив, що хочу і можу працювати токарем. Начальник цеху погодився і зразу запропонував скласти екзамен теоретично і практично. Я успішно склав екзамен і мені доручили працювати на верстаті “ДП-200”. За короткий час роботи на верстаті я досягаю добрих результатів. Навіть вношу декілька раціоналізаторських пропозицій по спецінструменту і пристосуваннях для виготовлення складних деталей. В другому півріччі без відриву від виробництва з успіхом закінчую спеціальні курси двохрічної програми по підвищенню кваліфікації і отримую посвідчення “майстер по холодній обробці металу”. За цей період часу знову подаю декілька пропозицій для поліпшення виробничого процесу на заводі.

У вересні 1958 року я оженився на депортованій Стефі Ворох, українці з Тернопільської області. В 1963 році мене наказом по заводу призначають майстром механічного цеху. Я погодився, тому що хотів перевірити сам себе, свої сили і на цій роботі. Робота майстра була дуже відповідальна, вимагала багато нервів і зусиль, а оплачувалась набагато менше, ніж робота токаря. Тому через чотири місяці роботи на посаді майстра я звернувся до адміністрації заводу з проханням перевести мене знову на верстат, токарем. Мені в цьому відмовляють, пояснюючи, що в мене справи ідуть добре. “Вы нам тут больше нұжны”. Після відмови адміністрації повернутися на верстат я розраховався з заводу, пропрацювавши на ньому п'ять років.

В травні місяці 1963 року я повертаюся із дружиною в Україну, в свою область, в місто Рівне. Проте тут мені відмовляють в прописці, не зважаючи на те, що вже пройшло п'ять років після поразки в правах, і вимагають залишити Рівненську область за 24 години. Я їду з дружиною в її область, в місто Тернопіль. Тут та ж сама відповідь: “Залишити область за 24 години”. Повертаючись із

Тернополя, тимчасово зупиняємося в її родичів в селі Кривеньке Гусятинського району. Тут я зауважив оголошення, що терміново потрібні на завод в місто Харків по оргнабору токарі. Я подумав і вирішив звернутися за даною адресою. Агент оргнабору, до якого я звернувся, підтвердив, що токарі дійсно дуже потрібні, але залишилося мало часу, бо післязавтра вже буде відправка. І повів мене на медкомісію. Спершу зайшов туди сам, а через пару хвилин покликав мене. Лікар запитав мене, як я почуваюся? Я відповів, що добре, і той дав мені довідку, що я здоровий. Агент взяв мою адресу і сказав, що завтра раненько заїде за мною.

Повернувшись в село Кривеньке, я розповів дружині, що КГБісти і тут відмовили в прописці, тому я вирішив знову завербуватись по оргнабору, на цей раз в місто Харків і вже пройшов навіть медкомісію і що завтра раненько приїде за мною агент оргнабору. Дружина нагадала мені, що я вже раз вербувався і що з того вийшло? Я відповів дружині, що іншого вибору немає, тому буду пробувати знову. Наступного дня раненько прибув організатор і забрав мене в Гусятин, а звідти автобусом в Тернопіль. Тут я зразу віддав свій паспорт для оформлення відповідних документів. Незабаром викликають мене і працівник управління внутрішніх справ (УВС) повертає мені паспорт і говорить, що вони не мають права направляти мене в це місто. Це для мене було, як грім з ясного неба. Я зрозумів, що і при оргнаборі є недремляюче око КГБє. Вийшов на подвір'я і важко задумався, що ж робити, куди податися?! В своїй рідній Україні я не маю права на проживання, де ж правда? О Господи, допоможи мені.

Повертаюсь назад в Кривеньке до дружини. Ідучи на станцію через міст, під яким якраз проходив товарний поїзд, майнула думка: може краще скочити на рухомий потяг і покінчити з собою, ніж так безправно існувати? Вже було

повернувся до перил у відчаї, як випереджає свідомість. “Ні! Це зрада самому собі, а ворогові тільки на радість! Скільки пережито: і голод, і холод, і тортури. А тут, в ріднім краю, наложити на себе руки?! Ні! Ще раз ні! Буду боротись до кінця!”

Повернувся в село Кривеньке вже увечері. Знову плач дружини, нарікання: “Я тобі казала, просила, не їдьмо в Україну, КГБ не дасть тут нам спокою, повертаймось назад на Урал, ти ж там мав добру роботу, тебе поважали, а тут бачиш що?” “Ні, дружино! Завтра їду на Буковину в місто Чернівці, де живе моя племінниця Женя”. “Та це ж прикордонне місто, тебе там теж не пропишуть, — благає дружина. -- Краще поглянь на себе у дзеркало: ти вже й на себе не схожий — змордований, замучений”.

Наступного дня все ж таки поїхав автобусом в місто Чортків, а звідти в місто Чернівці. Відшукав свою племінницю Женю, яка проживала в Буковинському селищі, у передмісті Чернівців. Племінниця зустріла мене радо, оскільки ми давно не бачилися. Наступного дня я зразу ж пішов у паспортний стіл Садгирського району міста Чернівців. Зайшов до начальника паспортного стола, подав свій злочасний паспорт і запитав, чи зможу одержати прописку? Він взяв мій паспорт, подивився уважно і, повертаючи мені його, відповів: “Пожалуйста, ищите жилплощадь”. Я, не вірячи сам собі, розгублено кажу йому: “Прошу подивіться ще раз у мій паспорт”. Він подивився на мене і відповів, що він добре зрозумів, що там написано. Я попросив вибачення, подякував і, з радістю на душі, вийшов на вулицю, подумавши: “Бог мене почув”.

Племінниця вже чекала на мене і зразу по виразу мого обличчя зрозуміла, чому я веселий. Приходимо на автозупинку і тут племінниця зустрічає знайомих місцевих жінок і запитує, чи часом не знають когось, хто здає кімнату з пропискою? І представила мене їм: “Це мій дядько, він

по спеціальності токар”. Одна із жінок порадила зайти на обласну сільськогосподарську дослідну станцію, що в селищі Рогізна, що там потрібен токар і в них є навіть гуртожиток, куди можуть прописати. Ми подякували за пораду, сіли в автобус і поїхали. Племінниця поїхала додому, а я зійшов на зупинці біля дослідної станції. Зайшовши в контору, запитав одну із робітниць, де я можу побачити директора дослідного господарства. Поряд стояв якийсь чоловік і з кимось розмовляв. Почувши, що я шукаю директора, повернувся до мене і відрекомендувався: “Я директор — Кириця Вячеслав Іванович. Що вам потрібно?” Я сказав, що чув ніби дослідному господарству потрібен кваліфікований токар. Він уважно подивився на мене, начебто вивчаючи, і запитав, де я живу. Я відповів, що поки що зупинився у своїх родичів у Буковинському селищі, яке поряд зі станцією. “А ви часом не випиваєте?” Я відповів йому, що коли скажу, що не п’ю, він все одно не повірить, тому що всі щось п’ють, а коли скажу — п’ю, не хочу сам на себе намовляти. Тому як приймуть на роботу, тоді і сам побачить. Думаю, що не підведу його. Він порадив прийти завтра на восьму годину ранку, бо зараз зайнятий, тоді і поговоримо більш детально. Я подякував, попрощався і пішов. Сам собі не вірив, що пощастить. Наступного дня я прибув на вказану годину в контору і мені дійсно пощастило, бо прийняли на роботу по своїй спеціальності та ще й з пропискою до гуртожитка станції.

В червні місяці 1963 року я вже працював токарем в мехмайстерні обласної сільськогосподарської дослідної станції. Через короткий час я вже мав добрі результати по виготовленню різних зачастих до сільськогосподарської техніки і автомобілів. Також виготовляв для науковців різні пристосування для проведення дослідів. Згодом подав декілька раціоналізаторських пропозицій для господарства, за що одержав обласні і республіканські винагороди,

зокрема, безкоштовну сімейну путівку на курорт-пансіонат “Очаків”. Мої рацпропозиції попали навіть у Москву на виставку досягнень народного господарства, звідки прийшла на дослідну станцію пропозиція, щоб послати на виставку автора з його кресленнями. Але секретар парткому станції поїхати мені не дозволив, сказавши: “Не важно, що ты хорошо работаешь, важно — кто ты”. І послав замість мене комуніста. На чергових звітно-виборних профспілкових зборах мене обирають в члени профкомітету станції. Працюючи в ньому, я завжди старався захищати інтереси робітників і службовців і ніколи не погоджувався з диктатом секретаря парткому станції і незаконними рішеннями адміністрації, якщо вони порушували права і інтереси людей.

Після десяти років проживання в гуртожитку, я поставив питання про надання мені квартири. І хоч на засіданні профкому всі проголосували “за”, квартиру віддали члену партії, бо так велів секретар Козаков М. Д.

На наступних звітно-виборних профспілкових зборах станції мене вже не обирають членом профкому. Директор Кириця В. І. запропонував обрати мене головою товариства винахідників і раціоналізаторів. Працюючи на своїй основній роботі і на громадських засадах головою товариства винахідників і раціоналізаторів, ще подаю декілька рацпропозицій. За 23 роки праці на дослідній станції я вніс 48 раціоналізаторських пропозицій. Одного разу вже інший директор станції Лев Калістратович Кривошея закликав мене до себе в кабінет і сказав: “Євген Іванович, я тебе прекрасно розумію і навіть лояльний до тебе, але ти повинен зрозуміти (це між нами), що партія — це закон, партії не можна перечити, тому поменше критикуй начальство на різних зборах. Ти по роботі заслуговуєш на всі сто процентів на отримання квартири, але сиди тихенько”. Після цієї розмови я поступово зовсім перестав відвідувати різні збори.

З 1964 року я веду переписку зі своїм старшим братом — Максимом, котрий в 1939 році під час німецько-польської війни пропав безвісти і аж в 1964 році нас віднайшов. Брат проживав у Америці. Через 15 років роботи на станції в листопаді місяці 1978 року — мені нарешті дають квартиру. Того ж року одержую від брата з Америки запрошення відвідати його, але управління внутрішніх справ категорично відмовляє мені. В 1980 році брат знову запрошує — і знову відмова. І так цілих чотири рази. В лютому місяці 1984 року виходжу на пенсію за віком, але працювати продовжую і далі.

Аж то М. С. Горбачов проголосив у 1985 році в СРСР так звану “перебудову і гласність”. І в 1987 році він мав візит в Америку, де зустрівся з президентом Рейганом і на прес-конференції, котру показували по телебаченню в СРСР, на запитання одного із кореспондентів: “Чому Радянський Союз не дозволяє родичам, котрі мають своїх рідних в Америці, відвідати їх?” Горбачов відповів: “Пожалуйста, кто желает, может навестить!” Я дивився цю телепередачу і, почувши таку відповідь Горбачова, зразу ж написав братові в Америку. Через пару місяців отримую п’яте запрошення від брата. Зразу відніс його у “ОВІР” (отдел регистрации виз и разрешений). Через місяць отримую поштову картку, щоб з’явитись у “ОВІР” з паспортом. Коли підійшла моя черга, як звичайно, уточнюють моє прізвище, ім’я тощо. Я відповів на всі запитання співробітника “ОВІР”. Він повідомляє мені: “Вам разрешено навестить брата в Америке. Вот вам все необходимые бумаги, заполните, уплатите 201 рубль за заграничный паспорт, принесите справки: с места работы, жительства, характеристику, заверенную секретарем парторганизации и председателем месткома, и от жены справку, что она не возражает о вашем выезде, 4 фотокарточки для паспорта. Когда все подготовите, принесите нам”. Взявши папери, подякував і буквально

вибіг. Дружина, яка тут же на мене чекала, по виразу мого обличчя, зрозуміла, що мені дозволили їхати до брата.

Всі необхідні довідки я дістав дуже швидко, в тім числі добру характеристику, по-суті справедливую, яку новий секретар парткому не хотів підписувати аж цілих два місяці, аж поки я з ним не посварився, заявляючи, що буду змушений звертатися до Горбачова. Тоді він сам поїхав в управління внутрішніх справ і, як повернувся, то зразу і підписав мою характеристику. Я всі ці папери відніс у "ОВІР". Через тиждень мене викликають, щоб я отримав закордонний паспорт. Коли я прибув у "ОВІР", то мене покликав старший лейтенант в свій кабінет на спецбесіду. Спочатку він запитав мене, чи я знаю куди їду?. "Так, в Америку, — відповідаю, — відвідати рідного брата, котрого не бачив 48 років". "В Америку, то в Америку, але перш за все, ви їдете в капіталістичну державу. Ви не повинні забувати, хто ви є, і бути з нами лояльні!" "В чім же повинна полягати моя лояльність? Мені здається, що я добре працюю і ставлюся до своїх обов'язків теж сумлінно, уже зараз на пенсії і ще продовжую працювати". "Ми це знаємо і бачимо з вашої характеристики, у якій вас характеризують з кращої сторони. Але не це нам важливо. Ви повинні розуміти, що там, в Америці, є чимало злочинців — буржуазних націоналістів, ОУНівців! Вони обов'язково будуть з вами зустрічатися. Обміняйтесь з ними адресами, поцікавтесь, де працюють тощо. А як повернетесь, віддасте це все нам. От нам що важливо і це буде ваша лояльність до нас". Я був готовий до такої бесіди і спокійно відповів: "Я вибачаюсь, старший лейтенанте, але це не моя професія. Я вже застарий для цього, та й грамоти відповідної не маю". "Тут не треба великої грамоти, по-простому, обміняйтесь адресами та й усе". І подав мені паспорт, підкреслюючи: "Не забудьте, хто ви є! Ви, як поїдете, то самі побачите і переконаєтесь, яке те суспільство. Адаже там ніхто ніде навіть не ходить

пізно, особливо ввечері”. Я взяв паспорт, з ввічливості подякував і пішов. Нікому про цю бесіду, навіть дружині, не сказав. А в душі подумав, як би швидше вирватися із цього пекла! Через два тижні я дістав в аерокасі Чернівців квиток на літак Москва—Нью-Йорк, а 13 вересня 1987 року потягом виїхав в Москву. Тут за три дні дістав в американському посольстві візу. Вісімнадцятого вересня 1987 року о 8-й годині ранку я вилетів з Москви до Нью-Йорка. Але, не маючи довіри до КГБє, переживав, аж поки не приземлився в Нью-Йорку і не покинув літак. За десять годин польоту в голові промайнула маса різних думок: і радість, і страх, і, головне, — чи ж ми з братом впізнаємо один одного? Адже розсталися дітьми, а зустрічаємося аж через 48 років сивими дідами!

І ось літак приземляється в аеропорту Кеннеді Нью-Йорка о другій годині по полудні. Пройшовши всі формальності митниці, одержав свій убогий багаж і заходжу в зал для зустрічі з братом. Тут маса народу, але, роздивляючись навколо, зауважую братового сина Отмара, котрий теж впізнав мене, оскільки в 1978 році він з дружиною був по туристичній візі в СРСР, заїжджав в Рівне на зустріч з родиною, і ми один одного запам’ятали. Наша зустріч була великим приємним сюрпризом для нас. Брат з братовою прийняли мене дуже гарно. Після кількаденного відпочинку повезли мене своїм авто в місто Спрінгфілд по магазинах, показати чим і в яких достатках живуть в Америці люди. А ще через кілька днів поїхали на екскурсію автобусом на три дні по історичних місцях в Пенсільванію, в Нью-Йорк, а також в Атлантик-Сіті, в будинок Організації Об’єднаних Націй. Пізніше — в Бостон, Гардфорд. А через деякий час в південний штат — Техас, де живе Отмар із своєю сім’єю. А тут уже в Аустин, Х’юстон, космодром і багато інших цікавих місць.

Дивився на все це багатство, як на диво, голова йшла

обертом! Не раз в цих екскурсіях що-небудь запитую брата, оглядаючись по старій звичці, чи часом хто-небудь не підслуховує чи не слідкує. А брат, сміючись, каже: “Не бійся, не озирайся, тут ніхто за тобою не стежить і не підслуховує, говори сміливо, питай що тебе цікавить”. Для мене це було спершу незвично. По сьогоднішній день з голови ніяк не виходить думка — чому? Чому ми в такій багатій природними ресурсами і землями державі не живемо так, як живуть люди тут, чому? Чому в цьому “загниваючому капіталізмі” (як нам твердила радянська пропаганда) багато і заможньо живуть люди? А цей розрекламований на весь світ брехнею і обманом “процвітаючий” соціалізм сьогодні жадний до всього і просить, як той жебрак, з протягнутою рукою — чому??? На весь світ захлинаючись кричали — все для людини, все для блага народу, партія — розум, честь і совість епохи! А в дійсності все відібрали в нашого народу: віру, любов, повагу один до одного, вбили всю духовність, принизили національну гідність, рідну мову, вкрали багатотисячлітню історію...

За два місяці, надивившись на американський спосіб життя з усіма його плюсами і мінусами і, відчувши запах свободи, якої ще не вбило в мені КГБє, я, з болем в душі, вирішив не повертатися в радянський “рай”.

Через пару місяців отримую з України лист від своєї дружини, яка з розпачем запитує мене, що я наробив і повідомляє, що її викликали в КГБє і всіляко погрожували. Наказали написати чоловікові, щоб негайно повертався на батьківщину, поки не пізно, а то будуть розшукувати через радянське посольство в США як втікача-зрадника і що не пустять нікого із родини ні туди, ні сюди. Тяжко, дуже тяжко і боляче було читати таке. Я відписав: “Дорога дружино, я не залишив тебе і рідний, але не свій край, назавжди. Я затримався на деякий час, щоб поправити підірване каторгою, в таборах Сибіру і Крайньої Півночі,

здоров'я за те, чому я втратив свою неньку-Україну і за яку все своє життя болював, страждав і далі буду любити і боротися за неї. Передай, дружино, тим, хто тобі погрожував, що я не забув, хто я є, як наказував мені працівник "ОВІРу", видаючи закордонний паспорт. А ось доручення їхнього я не можу і не збираюсь виконувати, бо це не моя спеціальність. Я знайшов у собі віру, любов і надію і використав "Хельсінський Статут", на який сам Горбачов посилався: "Кожна людина має право на вибір місця проживання". Отож я і вибрав його, хоч і з болем в серці і на душі... І ще скажи їм, що вони самі винні в цьому, якщо ще турбуватимуть тебе".

Думаю, що катебістська цензура цей лист перехопила, тому що дружина його не отримала, зате її більше не турбували.

Пишу свої спогади і знову згадую пророчі слова нашого ворожбитя Івана Івановича, який мені сказав їх у 1946 році в сибірському таборі "Чекіст" Томської області. Я дійсно багато пережив: і голод, і холод, і розстріл, і — вижив! Дійсно пишу оце свої спомини за океаном в Америці, в хаті свого рідного брата Максима, за адресою:

Максим ОВСІЮК.

9 Дерфілд циркул

Гампден МА. 01036

Від редакції: Євген Іванович Овсіюк повернувся на постійне місце проживання в Україну після проголошення її незалежності. Нині він із сім'єю мешкає в одному з будинків по вулиці Соборній у Рівному.

МНС УССР
УПРАВЛІННЯ ВС
Міністерству Ровенської
обласної Ради
депутатів трудящих

МВД УССР
УПРАВЛЕНИЕ ВД
исполкома Ровенского
областного Совета
депутатов трудящихся

ОБСЕЖ Евгений Иванович

Тернопольская область, Чертовский
район. село Ковчаньке

10 июля 1963.

№ 10/0-4
город Ровно.

На Ваше заявление, адресованное в прокуратуру УССР
сообщаем, что Вы прописке в Ровенской области не подаете.

/ НАЧАЛЬНИК СЛЕДА УООН РОВЕНСКОМ
ОБЛАСТИ

Мирош

/РБИН/

22/1
СССР

2.

Видан

Форма А-1.

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Союза ССР
Исх. № 1000 Лог.
24
14 февраля 1956 г.

БГ
СПРАВКА № 016744

ПРИНЯТ НА УЧЕТ
"24" февраля 1956 г.
и выдан военный билет
серия Ур № 908979
Объект

242260

Выдана гражданину(ке)

Евгению Ивановичу

год рождения 1924 национальность украинец
уроженцу(ке) с. Стасов, Мизотского р-на,
Ровенской обл.
в том, что он(она)

содержался(ась) в местах заключения МВД с 11 января 1945

по 14 февраля 1956 г., откуда освобожден(а)
исх. № 1000 Лог. Прикарпатского (р-на) в окр.
от 25-01-56 срок снижен до 10 июня 1956
года. За отбытием меры наказания
из-под стражи освобожден.
Следует к месту жительства

пгт Мизот, (город, село,
Ровенской обл. район, область)

Начальник лагеря
(колонии, тюрьмы)
Начальник отдела
(части)

Борис Ритову
(подпись)
В. Н. Леонтьев
(подпись)

Начальник Прохорова

за неясностью отбегота
плати штраф на оброте
и т. д. 18 февраля 56

оборотная сторона. 2.

Выдано денег на питание в пути от Красноярск
до ПЗМ (в) Мизот выдан расчёт
Нотий Мейт (протиску)

Выдан билет на проезд от А. П. Надежда
до А. П. Красноярск выдано
требование на железной дороге стоимостью руб
или деньги на билет в сумме от Красноярск
до ПЗМ выдан расчётный
Мейт. (протиску)

Начальник финчасти

(подпись)

Подпись освобожденного

Разбрасываю для всех денег:
1. Сено тридцать семь руб. 50.
из фонда освобожденных накупил
1. 100 руб. 50.
Всего ден. ср.

С. М. Мейт
12/1-56

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ
м. Тернопіль

№ 7/157-9

5 вересня

1963 р.

Чортківський район, с.Кривеньке
гр-ці Овсежк Стефанії Йосипівні
гр-ну Овсежк Євгенію Івановичу

Копія: Начальнику управління охорони
громадського порядку облвиконкому
тов. Дайнекіну П.Г.
на № II/4-0-5 від 23.УІІ-63 р.

— Голові виконкому Чортківської
районної Ради депутатів трудящих
тов. Федоренку П.М.

Виконком обласної Ради депутатів трудящих повідомляє, що
Вашу заяву про надання дозволу на прописку в Тернопільській області
розглянуто і в проханні в і д м о в л е н о.

Заст.голови виконкому
Тернопільської обласної Ради
депутатів трудящих — .

Дебелій
О. ДЕБЕЛИЙ.

Друкується за ухвалою Редакційної колегії з підготовки та випуску серії книг "Реабілітовані історією" по Рівненській області (голова редколегії Іван Демянюк).

Спогади безпосереднього учасника визвольних змагань українського народу, багаторічного політ'язня-каторжанина віддзеркалили долю цілого покоління патріотів, які знайшли в собі мужність не скоритися своїм поневолювачам.

Редактор Євген Шморгун.

Художник Олексій Литвин.

Технічний редактор Поліна Рачук.

Відповідальна за випуск Галина Волкова.

ОВСНЮК Євген Іванович.

НЕЗАТЕРТІ СЛІДИ

Спогади.

Серія книг

“РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ”.

Здано до набору 8.05.97. Підписано до друку 5.06.97. Формат 60х84/16. Папір газетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,48. Зам. 1562. Тираж 2000. Ціна договірна.

Видавництво “Азалія” Рівненської організації Спілки письменників України. 266000, Рівне, Симона Петлюри, 1.

ВАТ “Рівненська друкарня”, 266027, Рівне, Київська, 10.